

İŞLEVSELÇİLİK: TOZ DUMAN DAĞILDIKTAN SONRA *

Anthony Giddens*

Çev: Ümit Tatlıcan**

1950'ler ve 1960'larda sosyoloji ve antropolojideki birçok kuramsal tartışmanın gölgesinde kalan işlevselciliğin erdemleri ve yetersizlikleri hakkındaki tartışma günümüzde sona ermiş gibi görünmektedir.¹ Bazen tek tük atışlar yapılmaya devam edilse de, savaş alanı büyük ölçüde boştur.² Toz duman dağıldığına göre, belki de tartışmanın geri kalan kısmıyla ilgili bir karara varmanın uygun zamanıdır. Farklı kılıklarda yapılan eleştirilerin çeşitliliğinin taraftarlarını işlevselciliği giderek daha fazla savunmaya ittiği ileri sürülebilse de, bir taraf bozguna uğrayarak geri çekildiği için tartışmanın gücünü yitirdiğini iddia etmek yanlış olacaktır. Daha çok, yeni tipten kuramsal yaklaşım biçimleri ortaya çıkmıştır ve bunlar tartışmanın odak noktasının başka yere kaymasına neden olmuşlardır. Bunun böyle olması kesinlikle büyük ölçüde bir lütuf olmuştur: işlevselcilik tartışması asla tüm dikkatleri bir noktada toplamaktan daha fazlasını yapmamıştır ve –bir başkası lehine savaşçı metaforu terk edebilirsem– arada sırada sıkı bir biçimciliğin derinlikleri kavranılır. Ancak, ortaya çıkan sorunların tümünün tamamen unutulabileceğini varsaymak yanlış olacaktır. (Bu tartışmada kesin ve ıslah edilemez oldukları sonucuna ulaştığım) sınırlılıkları ne olursa olsun, işlevselcilik her zaman kurumsal organizasyon sorunlarını gündeme çıkartmıştır ve sosyal kuramda öznellikliğin kesinlikle karşısında yer almıştır. Bu vurgunun –gerçekte, sosyal bilimlerde öznelliği ve rölativist görüşte işlevselci anlayışların zayıflayan etkisine eşlik eden patlama konusunda tümüyle acil olarak– yapılmasının hala gerekli olduğuna inanıyorum. Temel amacım ne işlevselciliği eleştirilerden kurtarmak, ne de tartışmayı bütün olarak yeniden ele almaktır; amacım, işlevselci görüşte içkin olan belirli kusurları ortaya koyarak onun yerine geçirilebilecek bir kuramsal şemanın ana-hatlarını geliştirmektir.

İşlevselciliğin kökenlerinin, modern biçimiyle, 19. yüzyılda biyolojide sağlanan gelişmelerle ilişkili olduğu söylenebilir. Klâsik mekanik olgunlaşmış bir bilimin ideal

* Anthony Giddens, 'Functionalism: après la lutte', *Studies in Social and Political Theory*, Hutchinson, 1977, s. 96-134, (Çeviren: Ümit Tatlıcan) [Aynı yazı Giddens'in 1996 tarihli bir kitabında yeniden yer almıştır: *In Defence of Sociology*, Polity Press, s. 78-111].

** Yrd.Doç.Dr., Adnan Menderes Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyoloji Bölümü

¹ Çok iyi tanınan katkılardan bazıları N. J. Demerath ve Richard Peterson'in *System, Change and Conflict* (New York, 1967) adlı çalışmada bir araya getirilmiştir. Uygunluğu sağlamak için mümkün olduğu kadar bu çalışmadan alıntılar yapacağım.

² Bakınız: örneğin, Piotr Sztompka, *System and Function*, New York, 1964.

bir formu olarak kalırken, biyoloji ve daha özelde evrimci kuram temel toplumsal düşünce okulları arasında daha doğrudan bir esin kaynağı oluşturmuştur. Comte'un çalışmaları, Darwin'den önce gelse de, biyoloji ile sosyoloji arasındaki yakınlaşmaya inandırıcı bir temel (rationale) sağladı ve onun 'toplumsal statik'i açıklama biçimi işlevselci anlayışların daha sonraki gelişiminde, ilk olarak Spencer'in daha sonra da Durkheim'in geliştirdikleri şekliyle, temel bir etki oluşturdu. Kuşkusuz, toplumsal evrim fikri tüm bu yazarların çalışmalarında, toplumsal yaşamın 'anatomi ve fizyoloji'sini açıklamak için doğrudan ödünç alınan biyolojik analogilerde olduğu gibi, temel bir rol oynadı.³

'İşlevselci açıklama' ile ilişkili tek önemli açık tartışma Durkheim tarafından *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*'nda birkaç kısa sayfadan daha fazla yer verilmeden yapılsa da, onun çalışmaları kuşkusuz işlevselciliğin yüzyılımızdaki gelişimindeki önemli tek etki oldu. Bu fikirlerin sosyolojideki 'yapısal-işlevselci' okula özgü ancak yalnızca gevşekçe dokunmuş olarak yenice ortaya çıkan şey içinde yer alışı, yine de yalnızca 'işlev'in 'evrim'den koparılışı ile gerçekleşti. Durkheim'da, toplumsal evrim kavramı hemen hemen uzun süredir yer almaktaydı. Mekanik ve organik dayanışma hala genel evrimci bir zeminde ele alınmaktaydı, ancak evrimci değişimle ilişkili bir akıştan daha çok soyut bir tipolojik tezat biçimini almaktaydı. İşlev kavramının Radcliffe-Brown ve Malinowski etkeni aracılığıyla antropolojiye aktarılması evrimci kuramların reddedilmesi ile doğrudan ilişkiliydi. Bu yazarlar ondokuzuncu yüzyılın evrimle olan meşguliyetinden koparken, özellikle din, evlilik vb. gibi toplumsal kurumların kökenlerini spekülâtif olarak yeniden ortaya koyma girişimlerine karşı çıktılar. Ancak, onlar, toplumun evrimindeki evrelerin çizelgesini oluşturma girişiminde oldukça farklı toplumlardan örnekleri içinde somutluk kazandıkları toplumsal bağlamı göz önüne almadan birlikte ele alan türden 'kes yapıştır' etnolojisine de karşı çıktılar. (Malinowski'nin kuramsal görüşlerine isteyerek uyguladığı, ancak Radcliffe-Brown'ın hoşlanmadığı kavram olan) 'işlevselcilik' antropolojideki modern alan çalışmasının kökenleriyle çok daha fazla ilişkili idi, burada kurumların toplumsal bütünlüklerle ilişki içinde araştırılmasına vurguda bulunulur.

İşlevselcilik sosyolojiye Atlantik'i aştıktan sonra yeniden girdi. Radcliffe-Brown Chicago'da iken eğitimiyle bu etkiye doğrudan katkıda bulundu. Ancak, kuşkusuz bu etki Talcott Parsons'ın çalışmalarıyla kuvvetle pekiştirildi. Parsons İngiltere'de Malinowski altında ele alınsa da, onun geliştirdiği ve kariyerinin daha sonraki bölümünde geliştirmeyi sürdürdüğü temalar Radcliffe-Brown'ın görüşlerine daha yakındı. 'Yapı' kavramı iki yazarın çalışmasında da 'işlev' kavramıyla bir arada yer almaktaydı. Yaklaşık otuz yıldır egemen konumda bulunan, Malinowski'nin 'araçsal işlevselcilik' anlayışından daha çok 'yapısal-işlevselcilik' idi; ancak bu anlayış da

³ 'Organizmacılar'ın yazılarında ondokuzuncu yüzyılın sonunda biyolojik kavramların kullanılması analogik olmaktan daha fazlasını içerir. Belki de, bunun en iyi örneği Lilienfeld'dir.

Amerikan sosyolojisindeki rakipsiz tek sosyal kuram değildi. ⁴ Yapısal işlevselcilik, işlevselci kavramların daha öncekilere göre daha iç-bütünlüklü ve ayrıntılı eklemeliğini sağladı; ve taraftarlarının çoğunluğu da, şu ya da bu şekliyle, bu anlayışın sosyal-bilimsel açıklamanın kendine özgü görevlerini saptamak için gerekli kuramsal temeli oluşturduğunu iddia ettiler. İşlevselcilikle ilişkili birçok yazar modern biçimiyle az ya da çok Parsons'tan etkilendi. Ancak hem sempatik hem de eleştirel bakan farklı yazarlar tarafından farklı şekillerde anlaşılan bu 'işlevselcilik' anlayışı kötü bir şöhrete sahip oldu. Parsons'un yazıları kesinlikle işlevselcilik tartışmasıyla doğrudan ilişkili olmayan birçok temayı içerdiği için, burada onlarla doğrudan yüzleşmeyi denemeyeceğim. Yerine, ilgimi yalnızca tartışmaya katkıda bulunan üç önemli yazara yönelteceğim: ilk olarak, nispeten yakın bir kaynak oluşturan Robert Merton'ın işlevsel açıklamanın görevlerini 'sistemize etme' biçimine ve daha sonra Ernest Nagel tarafından bununla ilgili yapılan eleştiriyeye⁵. Merton'ın denemesi ilk kez 1949'da yayımlansa ve bu nedenle kapsamlı bir işlevselcilik tartışmasından önce yer almış olsa da, temel bir referans noktası oluşturduğu için daha sonra gözden geçirilip genişletildi. Daha da önemli olanı, onun daha sonra tartışmanın ilgi merkezini oluşturacak işlevsel eleştirileri beklemesi ve bir ölçüde bu eleştirileri karşılamaya çalışmasıdır: örneğin, işlevselci şemalar çatışma, güç ve benzeri gibi sorunları ele alan hiçbir yaklaşım biçimine olanak tanımazlar. Ayrıca, Merton'ın çalışması işlevselciliğin sosyolojiye yeniden girişinde temel önemdedir, onun temel tezlerinin mantığı Radcliffe-Brown, Malinowski ve diğer antropoloji yazarlarının fikirleri için sosyolojik bir kuramsal bir çerçeve sağlar; ancak, bu çerçeve –hatta, daha gelişmiş toplumlara özgü olmasa bile– söz konusu bu toplumlar için özellikle temel önemde olan sorunları kapsayacak biçimde esaslı değişiklikler yapılırsa mümkün hale gelir.

Bunlara bir üçüncü yazarmın, yani Stinchcombe'un daha yeni bir çalışması⁶ ekleyeceğim. Bu çalışma aslında işlevselcilik tartışmasına bir katkı değil, aksine aynı sorunlardan birkaçıyla ayrıntılı, daha gelişkin bir yüzleşmedir ve doğrudan Merton'dan gelen bir çizgi içinde yer alır.

⁴ Bazı yeni eleştirel analizlerde kesinlikle yapısal-işlevselciliğin ve özellikle de Parsons'ın düşüncelerinin Amerikan sosyolojisindeki egemenlik derecesini abartma eğilimi gösterildi. Amerikan sosyolojisindeki Parsons'ın mücadele ettiği kuram-karşıtı süregelen eğilimlerden ayrı olarak, sembolik etkileşimcilik her zaman yaygın bir etkiye sahip olmuştur ve hâlâ olmaya da devam etmektedir; Parsons'ın yazılarına genel olarak karmaşık ve tartışmalı diye omuz silkilmiştir (buna yalnızca C. Wright Mills gibi radikal muhalifler dahil değildir)

⁵ Robert K. Merton, 'Manifest and latent functions'; Ernest Nagel, 'A formalization of functionalism with special reference to its application in the social sciences': her ikisi de Demerath ve Peterson'ın *System, Change and Conflict* adlı çalışmalarında yer alır.

⁶ Arthur Stinchcombe, *Constructing Social Theories*, New York, 1968.

Merton: İşlevselcilik Sistematize Ediliyor

Merton'ın görüşündeki temalar kuşkusuz yeterince bilinir, ben de bu yazının daha sonraki bölümünde geliştireceğim iddialarla ilişkili olan bu unsurları yalnızca özetlemekle yetineceğim.

Merton işe işlevselcilik tartışmasına sonradan katılanların umutsuzluğunu oluşturan asıl şeye, yani 'işlevselci analizin bolluk ve çeşitliliği'ne dikkat çekerek başlar (s. 10). Ancak, büyüyü bozmayı öğütler: bu çeşitlilik bir sistemleştirmeyi hem olanaklı hem de gerekli kılar. İşlevsel analizin kuram ve yöntemle ilişkili olarak sistematize edilmesi gerekir: ancak, bizzat empirik materyallerin de elde edilmesi sağlanmalıdır. İşlevselci eğilimin meyvelerini kapsamlı düzeyde betimlemeye çalışan –bu nedenle, daha sonraki birçok yorumcunun daha yoğun (seçkin) doğasından belirgin farklılık gösteren– Merton, ikincilere kısmen önemli ölçüde ilgi göstermiştir. Merton'ın tartışmasının temel özellikleri aşağıdaki gibi ortaya konulabilir. Ancak, işe başlarken daha önceki literatürde yer alan belirli kusurlar açıklanmalı ya da giderilmelidir.

1) 'İşlev' terimi kesinlikle tanımlanmalıdır. O, matematikteki teknik anlamında olduğu kadar, 'kamusal toplanma' gibi oldukça farklı gündelik kullanımlara da sahiptir. Ayrıca, çoğunlukla onunla aynı anlamda kullanılan oldukça çeşitli terim vardır: 'amaç' ve 'sonuç' bunlar arasında yer alır. Aktörlerin 'özel durumlar'ını anlatan kavramları eylemin sonuçlarını anlatanlardan ayırmamız gerekir. Merton'ın sözleriyle, 'Toplumsal işlev gözlemlenebilir nesnel sonuçlara işaret eder, yoksa özel yönelimlere (hedefler, güdüler, amaçlar'a) değil.' (s. 14). Bir kişinin başarmaya niyetlendiği şey ile eyleminin sonucu arasında örtüşme olabilir de olmayabilir de.

2) Antropolojide işlevselciliğin birkaç tipik vurgusu gözden geçirilmeli ya da tamamen reddedilmelidir. Merton'ın Radcliffe-Brown ile ilişkilendirdiği toplumun bir 'işlevsel birlik' ya da örtük uyumluluğa sahip olduğu tezi terk edilmelidir. Ya da, en azından, bir aksiyom olarak alınması mümkün değildir: bir toplumun bütünleşme derecesi empirik açıdan değişebilir nitelikte alınmalıdır. Benzer biçimde, Malinowski tarafından ifade edilen 'evrensel işlevselcilik postülası', yani her standartlaşmış toplumsal pratik ve kültürel unsurun kendi devamlılığı bakımından bir işleve sahip olduğu fikri de tartışmalıdır. Aynı zamanda, Malinowski'nin işlevsel gereksinmelerin 'vazgeçilemezlik'leri iddiası da sorgulanmalıdır. Örneğin, 'din her toplumda belirli vazgeçilemez işlevlere sahiptir' iddiasında bulunmak bir karışıklığı gözlerden saklar: aslında, toplum için gerekli olan din kurumu mudur, yoksa yerine getirdiğine inanılan işlevler midir? Bir toplumun mevcudiyetinin belirli işlevsel ön-gerektirimleri zaruri kıldığını söylemek belirli özel kurumların vazgeçilemez olduklarını söylemekle aynı anlama gelmez, çünkü aynı işlevler farklı kurumlar tarafından yerine getirilebilir.

3) Merton işlevselciliğin özü gereği 'tutucu' olduğu suçlamasını reddetmek için bir ölçüde uğraşır, ona göre önceki paragrafta belirtilen vurgulardan bir kez vazgeçildiğinde bu artık sürdürülemez bir görüştür. Merton, bunu kanıtlamaya

çalışırken, özü gereği tutucu olmaktan uzak olan gözden geçirilmiş bir şema oluşturmaya çalışır; var olan ile kaçınılmaz olanın özdeşleştirilmesi Marx ve Engels'in 'diyalektik materyalizm' anlayışlarıyla tamamen uygunluk içindedir –bu, Merton'dan sonraki diğer birçok yazarın kullanmayı gerekli bulduğu bir kanıttır.⁷ Merton'ın böyle bir revizyonla ilişkili olarak gördüğü unsurlar arasında aşağıdakiler en önemlileridir:

4) İşlevler 'belirli bir sistemin uyarlanması ya da uyumunu olanaklı kılan [standart pratikler ya da unsurların] gözlenmiş sonuçları' olarak tanımlanırlar (s. 43). İşlev, sistemin 'uyarlanması ya da uyumu'na karşı işleyen olgulara işaret eden disfonksiyona karşıt bir unsur olarak alınır.

5) İşlevsel analiz 'bir sonuçlar toplamının net dengesi'nin değerlendirilmesi gerektirir: Belirli bir toplumsal pratik, örneğin, bazı açılardan ya da belirli düzeylerde bir parçasını oluşturduğu sistem için işlevsel iken diğerlerinde disfonksiyonel olabilir.

6) 'Sistem içinde yer alanlar tarafından niyetlenen ya da kabul gören, sistemin uyumu ya da uyarlanmasına katkıda bulunan nesnel sonuçlar' anlamına gelen açık işlevler (s. 43) niyetlenilmeyen ya da kabul görmeyen gizli işlevlerden ayrılmalıdır.

7) Toplumsal sistemlerin işlevsel gereksinimleri ve gereklilikleri analizi, oldukça çeşitli işlevsel alternatif biçimlerinin bulunduğu kabulüyle tamamlanmalıdır. Bununla birlikte, belirli bir örnekte varolan değişme olasılıkları 'bir toplumsal yapının unsurlarının karşılıklı bağımlılığı'ndan kaynaklanan 'yapısal kısıtlamalar' ile sınırlıdır (s. 44).

Nagel: Eleştirel Bir Düzeltme

Merton'ın denemesi üzerinde fazlasıyla tartışılrsa da, –onun görüşlerini biyoloji biliminde yaşanan gelişmelerle ilişkilendirmeye çalışarak sempatik bir eleştiri yazan– Nagel'in yaptığı kadar kapsamlı bir eleştiriye çok az rastlanır⁸. Nagel, işe (örneğin, biyoloji ve sosyolojiyi 'varlığın element üzerindeki önceliği'nin söz konusu olduğu – yani işlevsel kavramların biyolojiden daha nadir olarak yer aldığı– analitik bilimler olan kimya, fizik vb. ile karşıtlık içindeki 'sentetik' disiplinler olarak alan Comte'un işaret ettiği) geleneksel bir noktaya dikkat çekerek başladı. Bu farkın nedeni, biyolojinin Çevrelerindeki değişimler karşısında kendilerini-düzenleyici nitelikte olan varlıkları araştırmasına bağlı imiş gibi görünür. İşlevsel analiz kendini-düzenleme yeteneğinden yoksun olan sistemler için değil, aksine sistemler olarak alınan bu varlıklar için geçerlidir.

Nagel'in tezinin mantık çizgisi, bizzat önceki literatürün bir açıklamasına yönelmeden, kendisinin de açıklamasını yapmadan bıraktığı belirsizliklerle Merton'ın açıklamalarının izini sürme girişimini içerir. Bunlar, başlangıçta, Merton'ın

⁷ Örneğin, Pierre L. van Berghe, 'Dialectic and functionalism: toward in synthesis', Demerath ve Peterson'ın adı geçen çalışmaları içinde.

⁸ Ayrıca, karşılaştığımız Nagel, 'Concept and theory formation in the social sciences', *Science, Language and Human Rights*, Philadelphia, 1952; ve Carl G. Hempel, 'The Logic of Functional Analysis', *Aspects of Scientific Explanation*, New York, 1965.

tartışmasındaki 'öznel eğilimler'in önemiyle ilişkilidirler. Nagel –bir açık işlevler kategorisi ayırt ederken– Merton'ın aktörlerin amaçları ve güdülerine niçin özel dikkat gösterdiğinin yeterince açık olmadığını iddia eder. Öznel yönelimleri niçin diğer değişkenler gibi yalnızca sistemik bir değişken olarak almamız gerekmez? 'Düşüncedeki-öznel-amaç' bir değişken olarak işe katılmazsa, Merton'ın açık ve gizli işlevler tartışması gereksiz hale gelir, çünkü o özel bir işlev tipini ayırt etmez; eğer o böyle bir değişkense, öte yandan, ayırım işlev tipleri arasındaki değil, Merton'ın kullandığı anlamda temel (substantive) 'unsurlar' arasındaki bir ayırımdır. Hempel görünüşte öznel ifadeleri işlevsel değişkenler olarak almanın daha kullanışlı olduğu sonucuna varır: böylece, 'niyetlenilmiş ve kabul gören' bir sonucun işlevsel sonuçlarını, potansiyel olarak, sonucun söz konusu kişiler tarafından bilinmediği koşullardan farklı olarak ele alabiliriz (trace out). Hempel Merton'ın işlevsel sonuçlar tartışmasının bizatihi belirsiz olduğuna inanır. Bir unsurun 'işlev'i basitçe bir sistemin varlığını sürdürmesine hizmet eden temel niteliğine ya da bu sistemin 'uyarlanma ya da uyum'una katkıda bulunan bu şeyi üreten etkiler bütünselliğine işaret edebilir. Ancak bu durum Merton'ın 'işlevsel sonuçların net dengesi' kavramını kullanmayı zorlaştırır, belki de olanaksızlaştırır, çünkü bunun bir 'net denge' olarak değerlendirilebileceği 'nihai' ya da 'kesin' bir temel-çizgi yoktur. İşlevler ve disfonksiyonlar –sistemin analizinin açıklamaya çalıştığı belirli özellikleri bakımından– birbirleriyle ilişkilidirler.

Nagel, Merton'ın 'işlevsel alternatifler' ve 'yapısal kısıtluluklar' açıklamalarının bizzat açıklama gerektirdiğini göstermeye çalışarak bir sonuca varır. Merton, burada kendi yaptığı ayrımların içerimlerini ortaya koymakta başarısız kalır. Bir 'işlevsel alternatif' bir başkası gibi aynı işlevi yerine getiren alternatif bir unsura işaret edebilir – bu yalnızca Merton'ın göz önünde bulundurduğu anlamdır– ya da (belki de diğerleriyle ilişkili olarak) sistemin belirli 'gereksinmeler'ini karşılayan alternatif bir işleve işaret edebilir. Fark, işlevsel potansiyel değişme analizleri için önemlidir: 'yapısal kısıtlama', yalnızca ilk anlamda ilişkilendirildiğinde, açıkça muhtemelen ikinci anlamda ilişkilendirilene göre daha dar anlamda kavranabilir ve 'tutucu'dur.

Bu noktalar Nagel'in tartışmasının eleştirel kabulü olarak gördüğüm şeyleri kapsarlar. Belki de, bu çalışmayı bilmeyen okurlar için eklemek gerekir ki, Nagel Merton'ın analizini büyük ölçüde kabul eder ve esasen onu bir dizi formal önermeye dönüştürmeye çalışır.

Stinchcombe: İşlevselcilik ve Kuram İnşası

Stinchcombe'nin işlevsel analizin mantığı ile ilişkili yaptığı değerlendirme, şimdye kadar sözü edilen çalışmalardan daha yakın zamanda yayınlanmış (1968) bir kaynak oluşturur. O, diğerleri arasında, bir açıklama stratejisi olarak sunulan işlevselcilikle 'eklektik' bir yöntem tartışması bağlamında ortaya çıkar: bu, Stinchcombe'nin burada üzerinde duracağı çalışmasının tek parçasını oluşturur.

İşlevsel açıklama, Stinchcombe için, 'çok bileşenli' kuramsal şemalar içinde bir nedensel açıklama biçimidir. Onun sözleriyle, 'İşlevsel açıklama ile, bizler, bazı davranışlar ya da toplumsal düzenlemelerin sonuçlarının bu davranışın nedenlerinin temel öğeleri oldukları bir şeyi anlatmak istiyoruz' (s. 80). Nedensel olarak ilişkili üç bağlantı söz konusudur: bir 'yapı ya da yapısal etkinlik'; bir 'dengeleyici değişken'; ve ilk ikisi arasındaki ilişkide rahatsızlık yaratan 'gerilimler'. Evrimci biyolojiden, kan şekerinin sabit düzeylerde sürdürülmesinde karaciğerin çalışması ile ilişkili bir örnek sunulur. Karaciğere sindirim sisteminden giren kanın şeker içeriğinde beslenmedeki farklılıklar vb. nedeniyle büyük çeşitlilikler söz konusudur. Bu nedenle, etkin olarak çalışan bir karaciğer geliştiren hayvanlar ya da hayvan türleri buna sahip olmayanlar pahasına hayatta kalma eğilimi gösterirler. 'Gerilim', Stinchcombe'ye göre, burada gerekli bir öğedir, çünkü sindirim etkinliği sabit olmasaydı 'işlevsel karaciğerler'e sahip hayvanların hayatta kalmayı sağlayıcı ayıklayıcı hayatta-kalma eğilimi olmayacaktı. Bu örnekte, şeker depolama yapısal bir etkinliği, kan şekeri düzeyi dengeleyici değişkeni ve sindirim taleplerindeki çeşitlilikler de ilk ikisi arasındaki gerilimi simgeler.

Stinchcombe işlevsel analizin tam-denge (equifinality) durumlarında uygun olduğunu ileri sürer. Kapalı sistemlerde, son durumlar ilke olarak kendi başlangıç koşullarına göre açıklanabilirler. Öte yandan, biyolojik ve toplumsal sistemlerde tekbiçimli bir sonuç farklı etkinlik tiplerinin yinelenmesi sonucu ortaya çıkabilir. Nitekim, toplumsal organizasyonlar normalde 'çevrelerindeki belirsizlik ve değişkenliğe rağmen kendi hedeflerine ulaşmaya çalışırlar', ancak bunu farklı biçimlerde yaparlar: örneğin, dıştaki değişmelere karşı esnek davranmaya çalışarak, piyasaları doğrudan denetlemeye çalışarak, öngörü temelinde planlamayla vb. 'Böyle bir nihai denge örüntüsü, örgütsel davranışın belirsizliği azaltmaya göre işlevsel bir açıklamasının yapılmasını sağlar' (s. 81).

Stinchcombe, ayrıca işlevselciliğin 'tutucu' doğası ve Marksizm'le olan ilişkisini de ele alır. Merton gibi 'işlevsel kuramın tutucu karakterinin mantıksal olarak zorunlu olmadığı'nı, ancak 'bu kuramda içkin bir retorik fırsat' bulunduğunu ileri sürer (s. 91). Bu fırsatın kaynağı, dengeleyici değişkenlere ahlâken arzu edilir olarak ve dengede bozulmalara ise ister istemez talihsiz bir şey olarak bakılması olasılığıdır. İşlevsel analiz, belirli yapıların ahlâken arzu edilir oldukları varsayılan olguları kalıcı kılma yönünde işledikleri ya da belirli grupların yararına işledikleri gösterilerek radikalizmin hizmetine sunulabilir; "Marx'ın da farkına vardığı gibi, bazı sonuçlar diğerlerinden daha önemlidirler" (s. 99).

İşlevselciliğin Cazibesi

Bu işlevsel analiz yorumlarının eleştirel bir değerlendirmesine geçmeden önce 'sosyal bilimlerde işlevselci kavram ya da yaklaşımları bu kadar çok çekici kılan nedir?' sorusunu kısaca ele almak istiyorum.

İşlevselci analizin 19. yüzyıldaki gelişimi açısından bakıldığında, önceden de sözünü ettiğim gibi, işlevselci kavramların evrimci biyolojinin etkisi altında popülerlik

kazandığı açıkça görülür. İşlevselciliğin modern dönemi evrimcilikten kopmaya kadar götürülürse de, sosyal bilimlerdeki işlevselci analizin biyolojideki muadili ile temel mantıksal tekbiçimlilikleri paylaştığı görüşünü terk eden çok az işlevselci olmuştur. Yukarıda özetlenen üç görüş içinde, Merton fizyolog Cannon'un yazılarından yararlanır – ancak 'organizmacı sosyoloji düşkünlerinin uzunca süredir büyülediği büyük ölçüde ilişkisiz analogi ve homolojilerini kabul ederken geriye de kaymadan' (s. 40). Hempel'in tartışması, açıkça Merton'ın analizini makro-biyolojide yerleşmiş ilkeler ışığında açıklama girişimidir. Stinchcombe, çalışmaları gerçekte Cannon'un görüşleri üzerinde önemli bir etkiye bulunan ondokuzuncu yüzyıl fizyologu Claude Bernard'ın yazılarından yararlanır.

Belki de, sosyal bilimleri biyolojiyle ilişkilendirmeye iten üç temel etken söz konusudur. İlki, basitçe, sosyal bilimlerle doğa bilimleri arasında –en azından ikinci gruptakiler elementlerden oluşan kapalı sistemler ya da toplam popülasyonlardan çok daha karmaşık, 'açık' sistemlerle ilişkili oldukları sürece– açık bir mantıksal birlik bulunduğunu gösterme isteğidir. Belki de, işi başlatanın yalnızca sosyolojik taraf olmadığını belirtmek kayda değerdir. Cannon'un yazıları, örneğin ondokuzuncu yüzyıl sosyal kuramındaki 'organizmacılık' ile büyük benzerlik gösteren organik benzetmeleri kullanarak, kendi kuramlarını toplumsal kurumların açıklanmasını da kapsayacak biçimde genişletme çabasını içerir. İkincisi, açıkçası, toplumsal organizasyon biçimlerini karşılıklı bağımlı parçalardan oluşan bütünleşik birlikler olarak görmenin yararlı, gerçekte gerekli olduğu inancıdır. Kuşkusuz, 'karşılıklı-bağımlılık' farklı biçimlerde anlaşılabilir da, genellikle bir karşılıklı etki kavramı üzerine kurulur: bir parçayı etkileyen bir değişiklik, sonunda değişikliğin ilk kaynağını etkilemek için yeniden dönerek, diğer parçalar üzerinde tepkimelere sahip olma eğilimi gösterecektir. Bu denge uzun süre korunduğunda, fizyolojide gözlenen dengeleyici ilkeler toplumsal sistemler için de geçerli hale gelir. Üçüncüsü ise, toplumsal sistemlerin toplumsal eylemin niyetlenilmemiş sonuçlarıyla işleyen bir 'gizli ereksellik' sergiledikleri inancıdır. Merton'ın açık ve gizli işlevler arasında yaptığı ayırım, sosyal bilimlerde işlevselci kuramın tamamlayıcı bir özelliğini, yani toplumsal kurumların kendileriyle ilişkili aktörlerin amaçlarından zorunlu olarak çıkarsanamayacak bir ereksellik sergiledikleri inancını açık hale getirir. Sosyolojik işlevselcilikte, bu inanç *her zaman* nihayetinde toplumun süregelen bir varlık olmak için karşılması gereken 'toplumsal gereksinimler'i olduğu sayıltısı üzerine kuruludur. Buradaki erekselci ögenin normalde biyolojik uyarılmanın işleyişine benzer olması gerektiği varsayılır: 'gereksinimler' 'hayatta kalıcı değer'i kolaylaştırmasına göre tanımlanırlar.

Farklı tipten dördüncü bir etken daha vardır: işlevselci tartışmanın merkezinden asla uzakta olmayan bir sorun olan ideolojik inanç. Daha sonraki bir evrede kısaca dönmek niyetinde olsam da, bu yazıda bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durmak amacıyla değilim. Ancak, işlevselci anlayışların siyasetteki 'tutuculuk' ile yalnızca olumsal düzeyde ilişkili oldukları biçimindeki geleneksel iddianın toplumsal düşüncede

hemen hemen onların tarihleri dışında doğduğunu belirtmek gerekir. Bir başka yerde de ileri sürdüğüm gibi⁹, 'tutuculuk' gerçekte bu ilişkide kullanılacak uygun kavram değildir; ancak, Comte'dan Spencer, Durkheim ve Parsons'a kadar, işlevselci terminoloji ilerlemeyi düzen ile zorunlu olarak uzlaştırma pahasına radikal politikaları reddederek kendini gösterdi. Kuşkusuz, böyle bir tespit, Merton'ın da belirttiği gibi, işlevselciliğin mantıksal olarak bu görüşlerle ilişki içinde olduğunu göstermez.

İzleyen bölümlerde işlevselci analizin bir *kod-açımını** (decoding) yapmayı ve işlevselcilikteki belirli zayıf noktaları ele almayı öneriyorum; yoksa öznellik lehine onun vurgularını reddetmeyi değil, aksine onları farklı bir kuramsal şemada ele almak niyetindeyim. Bu amaca ulaşmak için, esas olarak özel bir dikkatle üzerinde durduğum üç açıklama biçimi üzerinde yoğunlaşarak, işlevselciliğin yetersizliklerini aşağıdaki başlıklar altında toplayacağım: işlevselcilik ve niyetlenilmiş ya da amaçlı eylem; işlevselciliğin açıklayıcı içeriği; ve 'sistem' ve 'yapı' kavramları.

İşlevselcilik ve Niyetsel Eylem

İlk kod-açımı: *işlevselcilik, yine de, amaçlı insan eyleminin yalnızca sınırlı ve yetersiz bir açıklamasına olanak tanıyan erekselci bir kuramdır*. Her temel sosyal kuram okulu niyetsel eylemi açık ya da örtük bir biçimde ele almaya çalışır. Birçok işlevselci şemada amaçlar toplumsal değerlerin 'içselleştirilme'si olarak alınır: bu, Comte'ta başlayıp Durkheim aracılığıyla Parsons'ta oldukça kapsamlı bir gelişim sergileyen bir görüştür. Bu görüşü bir başka yerde¹⁰ eleştirdiğim için, burada doğrudan yüzleşmeyeceğim. Analiz etmeye çalışacağım sorunlar yukarıda ana-hatları ortaya konulan üç yorum biçiminde ortaya çıkan amaçlı eylemin daha kısmi olarak ele alınışıyla yeterince açıklanabilecekleri için, bu yüzleşmeye gerek görmüyorum.

Nagel Merton'ın esasen 'öznel' niyet ile 'nesnel' sonuçlar arasında yaptığı ayrımı –onun ["öznel eğilim"]in genel işlevselci bir analiz paradigma içinde savunulamaz nitelikte olduğu özel bir kategoriye niçin dahil edildiğinin açık olmadığı'nı (S. 82) belirterek–eleştirir. Stinchcombe görünüşte bu konuda aynı fikirdedir, çünkü Nagel'den söz etmese de, özellikle 'güdülenme'yi işlevsel analize ilk örnek olarak alır, ancak tam örneği olarak değil. Birinin bir şeyi 'istediği'ni söylemek, Stinchcombe'a göre, 'davranışın sonuçlarının onun temel nedeni –ona göre, işlevsel açıklamanın temel özelliği– oldukları'nı söylemek anlamına gelmez. Onun iddiasına göre, istemek tanım gereği sonucu içinde barındırır (equifinal), ancak kuşkusuz aksi doğru değildir.

⁹ 'Classical sociological theory and the origins of modern sociology', *American Journal of Sociology*, vol. 81, 1976.

* Kodlananları etiket ya da kategorilerinden azat etme, onların kendilerini kavramsallaştıran yabancı anlam yüklerinden bağımsız, gerçek anlamlarını açığa çıkarma işlemi (*Felsefe Terimleri Sözlüğü*, Ahmet Cevizci, Paradigma Yayınları, İstanbul Şubat 2000) (ç.n.).

¹⁰ *New Rules of Sociological Method*, London [New York], 1976.

Artık, istemeyle ilişkili 'özel ifadeler'i genelde işlevlerin özel bir örneği olarak almaktaki sıkıntı, kesinlikle, Merton'ın açık ve gizli işlevler ayrımını oluştururken kaçınmak istediği şeydir, yani niyetsel eylemin erekselliğini sonuçlarının gizli erekselliğinden ayırmak ister. Stinchcombe istemeyi 'davranış kendi sonuçlarının meydana getirilir' şeklindeki genel bir konular kategorisine bir örnek olarak alırken kesinlikle hatalıdır. Çünkü, niyetlenme ve istemede sonuç olarak başarılan, davranışın sonucu olan *durum ve koşullar* değil aksine bu davranış gerçekleştirme arzudur. Bir kişi bir şeyi istese bile onu elde edecek bir eylem akışı başlatmayabilir: ve *aksine* (per contra) bir istek aktörün davranışından tamamen bağımsız olan olayların oluşumuyla gerçekleştirilebilir. Daha da önemlisi, yine de, işlevsel analiz bakımından, bir eylem akışı başlatılırken sahip olunan niyetler ya da güdü *ile* kişinin onu başlatırken ulaşmayı umdukları arasında temelden farklılıklar söz konusu olabilir. Eylemin 'niyetlenilmemiş ve kabul edilmemiş sonuçlar'a sahip olduğu tezi, Merton'ın da açık kaldığı gibi, fizyolojideki işlevsel analizden farklı olarak, sosyal bilimlerdeki en alçakgönüllü gelişkin bir işlevsel analiz şemasının gerekli ögesini oluşturur.

Yine de, Merton'ın açık ve gizli işlevler ayrımı dikkatli incelemeye gelmez. Çünkü Merton 'niyetlenilmemiş' sonuçlar terimini 'kabul görmeyen' ya da 'beklenilmeyen' terimleriyle aynı anlamda kullanır.¹¹ Ancak, bu terimler aynı anlama gelmezler. Fark toplumsal eylem kuramı için oldukça büyük bir öneme sahiptir, ancak determinizme eğilim gösteren birçok sosyal kuram okulunda saklı kalır.¹² Durkheim'in intihar kavramını açıklama biçimi bu sorunu ortaya koymak için kullanışlı bir örnek oluşturur. Durkheim intiharı, oldukça iyi bir biçimde (famously), 'doğrudan ya da dolaylı olarak kurbanın bu sonuca yol açacağını bildiği olumlu ya da olumsuz bir eylemden kaynaklanan tüm ölüm örnekleri'¹³ olarak tanımlar. Durkheim'in burada yaptığı şey, tamamen bilinçli olarak -belki de niyetli olduğu söylenebilir- belirli bir sonuca yol açacağı bilinen bir şeyi yapmak *ile* belirli bir sonuca yol açmaya niyetlenerek bir şey yapmak arasındaki farkı ortadan kaldırmaktır.¹⁴ Bunlar arasında fark olduğunu kabul etmemek, kaçınılmaz olarak, eylem hakkındaki nedensel açıklama *ile* insanların belirli davranışlarda bulunurken sahip oldukları niyetler, gerekçeler, güdüler vb. arasında ilişki yokmuş gibi bir tanım yapmaya götürür. Bir kişi belirli bir davranış akışını belirli bir sonuca yol açabileceğini bilerek başlatabilir, ancak bunu iki

¹¹ Bu durum metnin her yerinde açıkça görülür; yine de, özellikle s. 43'teki dipnotla karşılaştırm.

¹² Ortodoks işlevselcilikte amaçlı eylemle ilgili tipik bir tartışma için, bakınız: Sztompka, adı geçen alıntı, s. 112 ve devamı.

¹³ Emile Durkheim, *Suicide* [Glencoe, 1951], London 1952, s. 44 (*İntihar*, Fransızca'dan çeviren: Özer Ozankaya, T. T. K. Yayınevi, Ankara, 1986).

¹⁴ Peter Winch, *The Idea of Social Science*, London, 1963 [New Jersey, 1970]; (*Sosyal Bilim Düşüncesi ve Felsefe*, İngilizce'den çeviren: Ömer Demir, Vadi Yayınları, Ankara 1994) özellikle de, Alasdair MacIntyre, 'The idea of a social science', Bryan Wilson, *Rationality*, Oxford 1970 [New York, 1971], s. 124-125 ile karşılaştırmız.

nedenle yapabilir: ya bu x sonucuna –onun gerçekten de bir başka şeyden, y 'den sonra olan bir şey olmasına– aldırmadığı için, ya da arzu edilmeyen bir sonuç olan y 'nin ortaya çıkabileceğini bilmesine rağmen x 'e ulaşmaya çabaladığı için. Bir yanda, kendine zarar vermek aktörün eylemiyle ulaşmayı istediği ve niyetlendiği bir şeydir; öte yandan, kısmen diğer görünürdeki hedefe ulaşmak için kabul etmeye hazır olduğu ya da riske ettiği bir şeydir.¹⁵

Merton 'niyetlenen' ile eylemin bir sonucunun ortaya çıkarması 'beklenen' arasında bir ayrım olduğunu kabul edebilse bile, bu konuda hiçbir açıklama yapmaya çalışmaz, çünkü bu terimleri bir arada ve birbirinin yerine kullanır. Belki de, yine de *her iki* terimin de açık ve gizli işlevler arasında ayrım yaparken bu şekilde kullanılması gerçekte daha önceki işlevsel literatürde yer alandan daha farklı bir şey olarak ortaya çıkar. Amaç ile işlev arasındaki farklılaşma, her şeyden öte, daha önceden Durkheim tarafından *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*'nda* –diğer çalışmalarındaki kadar daha temel düzeyde –kuvvetle vurgulanmıştır. Ancak 'açık işlevler' –yalnızca *a*) bir kişinin meydana getirmeye niyetlendiği bir sonucun ortaya çıkacağını bilmesini değil, aynı zamanda da *b*) bu sonucun belirli bir toplumsal sistem için hangi şekilde işlevsel (ya da 'açık disfonksiyonlar' örneğinde disfonksiyonel) olduğunu bilmesini ima ederek– bundan daha fazlasını anlatır. *a*) söz konusu olduğunda 'niyetlenen' ile 'beklenen' bir arada kullanılırken, Merton'un tartışmasının *b*) konusunda net olmadığını belirtilmesi gerekir. Yine de, aynı ayırtıştırmalar geçerlidir. Belirli bir işlevin –bir 'açık işlev'in varolması için– belirli bir sonucu olması gerektiğini (bilmek) ya da bu eylemi yapmaya niyetlenmek bir eylemin olmasını garanti eder mi? Eğer o Merton'ın 'işlevsel sonuçların net dengesi' kavramıyla ilişkilendirilmeye çalışılırsa, tüm sorun daha karmaşık hale gelir. Bir aktör yaptığı şeyin bir dizi kapsamlı (ramified) işlevsel ve disfonksiyonel sonucundan bazılarını –muhtemelen dört olası açık/gizli/işlevsel/disfonksiyonel kombinasyonu birbiri içine katarak– yapmaya niyetlenebilir (ve onlar hakkında bilgi sahibi olabilir). Son olarak, ancak daha belirsiz bir biçimde yer alan ve daha önemli bir şey daha vardır. Merton belirli bir unsurun işlevinin açık bir işlev olması için hangi özelliğe sahip olması gerektiğini *kimin* bilmesi gerektiğini ve yine bu işlevi gerçekleştirmeye çalışanın *kim* olduğunu belirtmez. O yalnızca açık işlevlerin 'sistem içinde yer alan' (s. 43) ilişkili aktörler tarafından niyetlenen ve kabul gören şeyler olduklarını söyler. Ancak yer alanlardan hangileri? Davranışları söz konusu işlevsel sonuçlara yol açanlar olduğu söylenebilir. Belki de bu Merton'ın anlatmak istediği şeydir. Ancak, bir toplumsal sistem içinde yer alanların *diğerlerinin* davranışlarının işlevsel sonuçlarının ne olduklarını bildikleri, ancak başkalarının bu sonuçların farkında

¹⁵ Böyle bir farklılaşma yalnızca mantıksal düzeyde geçerlidir: intihar davranışı ile ilişkili birçok somut örnek açıkça formüle edilir iş bir 'ölme isteği'ni değil, aksine bunun diğer güdülerle karıştırılan bir halini içerir. Yine de, bu hiçbir şekilde esas noktayı kapsamaz.

* *Toplumbilimsel Yöntemin Kuralları*, Fransızca'dan çeviren Celal Bali Akal, Bilim/Felsefe/Sanat Yayınları, İstanbul 1985.

bile olmadıkları durum ve koşullar kolaylıkla söz konusu olabilir. Böyle bir durumun önemini görmek hiç de zor değildir: o bilenlerin bilmeyenler üzerindeki gücüne muhtemelen katkıda bulunur ve bu gücün ifadesini oluşturur.

Bu durum, tamamıyla, öncelikle açık ve gizli işlevler arasındaki çok net, kapsamlı bir ayırım olarak ortaya çıkan şeyde niyetsel eylemin doğası ve bunun sosyal kuram açısından içerimleri ile ilişkili farklı temel sorunların örtbas edildiğini gösterir. Bu sorunlardan bazılarını daha sonra ele alacağım. Yine de, şimdiye kadar söylediklerim, yalnızca açık/gizli işlev ayırımı ile ilgilidir, yoksa şimdi yeniden ele alacağım 'işlev' kavramıyla değil.

İşlevselciliğin Açıklayıcı İçeriği

İkinci kod-açımı: *işlevselcilik, -ereksellik kelimesinin eksiksiz anlamında- 'işlev' teriminin gereksiz olduğu ya da yanlış uygulandığı bir sosyal kuramdır.* 'İşlevsel analiz nedensel analiz midir?' sorusu işlevselci tartışmada sık boy gösteren bir sorudur. Sorun, Comte'un fizik kuramından aldığı terimleri kullanırsak, 'statik' ile 'dinamik' arasındaki ayrımla ya da Radcliffe-Brown'ın terminolojisindeki 'eşzamanlı'ya karşı 'artzamanlı' araştırmaları ile ilişkilidir. Durkheim işlev ile neden arasındaki bu farklılaşmayı sınırdaş olarak görürken yalnız değildir. Kuşkusuz, kesinlikle burada ilişkili olan, işlev kavramının ereksel niteliğidir: çünkü, bir davranışın sonucu nasıl aynı zamanda onun nedeni de olabilir? Bu yüzden, Durkheim'in yaptığı gibi, -sonuçların (effects) doğrusal bir çizgi içinde nedenlerin (causes) arkasından geldikleri yerlerde- işlevsel açıklamayı farklı bir şey olarak ele alıp, şeylerin kökenlerinin tarihsel açıklamalarında nedensel açıklamayı muhafaza etmek durumundayız.¹⁶

Böyle bir görüş, ilk bakışta işlevselcilikte gözde olan psikolojik türden örneklerle desteklenebilir gibi görünür. Başka bir deyişle, bedendeki bir organın işlevlerinin organa varlık kazandıran nedenlere fazla -belki de hiç- atıfta bulunmadan ele alınabileceğine inanılabilir. Ancak bu aldatıcı bir şeydir. 'Beynin işlevi sinir sisteminin eşgüdümünü sağlamaktır' gibi bir ifade, ilke olarak, beyindeki çok çeşitli belirli olayın sinir sisteminin diğer kesimlerindeki çeşitli olaylar üzerinde tipik etkileri hakkında nedensel ifadelerle dönüştürülebilir.¹⁷ Yukarıda ele aldığım üç işlevselcilik anlayışının tümü, 'işlev'in 'işlevsel etki' ya da 'işlevsel sonuç' olarak alınabileceği iddiasında hemfikir gibi görünmektedir. Bu durumda, onlara göre, işlevsel açıklama ile nedensel açıklama arasında nasıl bir fark söz konusu olabilir?

Stinchcombe buna oldukça açık bir yanıt verir. İşlevsel açıklama belirli *üpte* bir nedensel açıklamadır; ve ona göre tereddütsüz söylenebilir ki, bu açıklama tipi eylemin sonuçlarının 'bu eylemin nedenlerinin unsurları' olduklarını iddia eden 'tersyüz edilmiş' bir açıklama biçimidir. Bunun gerçekte işaret eder görüldüğü şey, -nihai dengeye göre

¹⁶ Karşılaştırım: Hempel, adı geçen alıntı.

¹⁷ Karşılaştırım: Ronald Philip Dore, 'Function and cause', Demerath ve Peterson, *System, Change and Conflict*, s. 412-413.

açıklanan– bir dengeleyici süreçtir. Artık, Stinchcombe için ‘nihai denge içeren nedensel yapıları eksikli (wanting) göstermek doğru değildir’ (s. 82). Bu sonuç onun analiziyle uyumludur, çünkü onun için, işlevsel açıklamanın genelde bir nedensel açıklama alt-tipi olması gibi, noksanlıklar (wants) da genelde bir işlevsel açıklama alt-tipini oluştururlar. Stinchcombe söylemese de, bu ‘noksanlıklar’ ya da aktörlerin özellikleri ‘sistemsel gereksinimler’den ayrılabilir. Çünkü dengeleme, işlevsel analizin örneğini kullanırsak, sistem kavramıyla bir araya getirilmelidir. Dengeleyici bir süreç, – esas olarak Stinchcombe’nin ‘nedensel döngü’ olarak adlandırdığı şeyin işleyişi aracılığı ile– bir elementteki değişmelerin, ayrıca ilk elementteki bir yeniden uyarlanmaya (re-adjusting) yol açarak, bir başkasındaki değişmeler meydana getirdiği bir tür uyarlanmadır. Ancak, böyle bir olgu bir şekilde içinde yer aldığı daha kapsamlı bir sistemin varlığını sürdürebilmesi ya da sürekliliği ile ilişkilendirilmedikçe ‘işlevsel’ olarak adlandırılmaz. Aksi takdirde, ‘işlev’ bizzat yeniden gereksiz hale gelir. Bir dengeleme süreci, bazı ‘tasarlanmış hedefler’ ile işlediği ya da bazı gereksinimleri karşıladığı söylenemedikçe, bir nedenler ve etkiler kümesi olmaktan öteye gitmez.

İki iddiada bulunmak istiyorum: Sistemsel gereksinim kavramı, biyolojide bile, her zaman ‘istekler’ ya da ‘çıkarlar’ın mevcudiyetini gerektirir; ve sosyal bilimlerde bu durum sonuçta –daha önceden de gösterdiğim gibi, işlev kavramının kullanımına bağlı olan– sistemsel gereksinim fikrinin karakteristik olarak geçersiz olmasına ya da yanlış olarak kullanılmasına yol açar. Biyoloji ve fizyolojide, işlevsel analiz, normalde bedendeki belirli bir dengeleyici mekanizmanın bir varlık olarak organizmanın yaşamına katkıda bulunan uyarlamalar içerdiğinin gösterilmesi biçimini alır. Bu anlayışın organizmanın kendi varlığını sürdürmeyi ‘istediğini’ ya da bu yönde ‘ilgiye sahip olduğunu’ öngören bir kabule dayandığını ve ‘işlev’ teriminin –dengeleyici süreçleri gerektirirler bile– yalnızca mekanik sistemlere uygulanmasının tuhaf gibi görüldüğünü düşünüyorum. Bir saatin çalışmasının arkasındaki nedenden ya da bir makinedeki karbüratörün belli bir işlev görmesinden söz edebiliriz, ancak bunlar – gereksinim ya da ilginin gizli insani bir şey olarak varolduğu– insan-ürünü olan şeylerdir. Toplumsal sistemler, organizmaların aksine, kendi hayatta kalmaları yönünde bir gereksinim ya da ilgiye sahip değildir ve ‘gereksinim’ kavramı sistemsel gereksinimlerin aktörlerin isteklerini gerektirdiği kabul edilmedikçe yanlış kullanılmış olur. Birçok işlevselci, kuşkusuz, sistemsel gereksinimlerin isteklere bağlı olduklarını kabul etmişlerdir ve Malinowski gibi bazı kişiler de bunu analizlerinin merkez noktası haline getirmişlerdir. Ancak, bağımsız sistemsel gereksinimler varsa, gördüğümüz gibi, işlev kavramı gereksiz hale gelir, çünkü söz konusu olması gereken tek ereksellik insan aktörlere ait olmalıdır; ayrıca, onların davranışlarının niyetlendiklerinden farklı sonuçlara sahip olduklarının ve bu sonuçların dengeleyici süreçleri gerektirebileceklerinin de kabul edilmesi de gerekir.

Yine de, ‘hayatta kalma’nın işlevselci kuramlara evrimci biyolojideki analogiler temelinde sürekli girdiği bir başka yol bir kenara itilir. Modern yapısal-ışlevselciliğin kökenlerinin ondokuzuncu yüzyıl evrimci antropolojisinin terk edilmesiyle örtüşürken,

onun önde gelen taraftarlarından bazılarının son zamanlarda yeniden evrimci modellere dönmeleri rastlantı değildir. Sonraki kesimde işlevselci toplumsal değişme yorumlarının evrimci kavramlarla yakından ilişkili olduklarını iddia edeceğim. Bu noktada, evrimi yalnızca 'hayatta kalıcı işlevler'in olası önemi açısından ele alacağım. Toplumsal sistemlerin aslında 'gereksinimler'i olduğu iddiası tavsiye edilmese bile, yine de bizim zaman içinde bir varoluşsal sürekliliğe sahip olan her toplumun belirli zorunlulukları karşılaması *gerektiğini* asla varsayamayacağımız sıklıkla ileri sürülmüştür. Buna denk düşen bir bakış açısında, belirli toplumdaki -diğerlerinde olmayan- belli toplumsal formlar ya da kurumların devreye girişinin onlara 'uyarlayıcı üstünlükler' sağladığına ve böylece, bunun da onların diğerleri pahasına hayatta kalmalarını olanaklı kıldığına inanılır.

Bu ikinci bakış açısı, öncelikle 'işlevsel ön-gereklilikler'i vurgularken tamamen farklı imiş gibi görünebilir, ancak bunun böyle olmadığı kanıtlanabilir. Sorgulayıcı bir temelde, işlevsel ön-gereklilikler olarak alınan şey iki tip içinde yer alabilir. İlk olarak, gerçekte 'totolojik' olanlar; yani, 'insan toplumu' kavramı içinde mantuken yer alanlar söz konusudur. Aberle *vd.* tarafından ayırt edilen iki işlevsel ön-gereklilik, örneğin, 'ortak zihinsel yönelimler' ile 'rol farklılaşması ve rol değerlendirilmesi'dir. Her toplumda, diğer şeylerin yanı sıra, 'üyeler içinde yer aldıkları toplumsal konumları istikrarlı, anlamlı ve öngörülebilir kılan zihinsel bir yönelimler bütününe sahip olmalıdırlar'; ve her toplumda düzenli olarak icra edilen farklı rollerin olması gerekir, 'aksi takdirde, herkes her şeyi yapabilecek ya da hiçbir şey yapamayabilecektir -bu ise, bir toplumun antitezi olan bir belirsizlik (indeterminacy) durumudur'.¹⁸ Ancak söz konusu yazarlar daha önceden toplumu bunları onun kavramsal olarak gerekli öğeleri kılacak biçimde tanımlamışlardır. Bir toplum 'kendine yeterli eylem sistemi' olarak tanımlanır, burada 'eylem' örtük olarak Parsons'ın kullandığı anlamda paylaşılan beklentilere yönelik 'anlamlı' davranış olarak, 'sistem' ise istikrarlı ilişkili etkinlikler olarak algılanır -kesinlikle, ikinci temel-nitelikler sanki somut olarak bağımsızlanmış gibi alınır. İkinci olarak, toplumların 'uyarlayıcı kapasiteler'ini artıran etkenler, yani ya maddi çevre'ye uygun olan ilişkiyi sağlama' biçimlerinin gelişimi ya da 'bir toplumun ya da alt-sistemlerinin toplumsal olarak saptanmış hedeflerine ulaşma araçları hakkı'¹⁹ gibi etkenler söz konusudur. Bu öğeler, hala riskli olarak yazarların 'toplum' anlayışıyla mantıksal olarak ilişkili olmaya yakın durmaktadırlar, ancak onların birbirlerinden ayrılabilir olduklarını kabul ettiğimizde, artık 'ön-gereklilikler'den değil, aksine bazı toplumların diğerlerinden daha etkin olarak geliştirme eğilimi gösterdikleri 'uyarlayıcı üstünlükler'den söz edilir. Bunlardan ilkinin bir betimlemesini yapalım. Bu anlayış, toplumdaki üyelerin hayatta kalmak ve kendi üyelerinin yeniden-üretmesini

¹⁸ D. F. Aberle *et al.*, 'The functional prerequisites of a society', Demerath ve Peterson, a. g. y., s. 324 ve 326.

¹⁹ a. g. y., s. 323 ve 327.

olanaklı kılmak için gerekli maddi üretimi sağlamalarından başka hiçbir anlama gelmiyorsa, o toplum kavramının mantıksal içerimlerinin ikinci tipi içinde yeniden gerileme sergiler: çünkü, bu yazarlar, daha önceden, bir toplumun 'bir bireyin yaşam süresinden daha uzun süre varolma yeteneğine sahip olan kendine yeterli bir eylem sistemini, en azından toplum üyelerinin cinsel yeniden-üretimleri ile devşirilen grubu'²⁰ gerektirdiğini kabul etmişlerdir. Öte yandan, o bundan başka bir anlama gelirse, bu niteliklere, örneğin, bir toplumun çevresini *egemenlik altına almak* için belirli bir teknolojiyi geliştirme kapasitesi olarak atıfta bulunulmalıdır. Ancak, bu ona diğerleri üzerinde bir 'uyarlayıcı üstünlük' sağlayacaktır.

'Sistem' ve 'Yapı' Kavramları

Üçüncü kod-açımı: *işlevselcilik ya da daha özeldede yapısal-ışlevselcilik, sistem ve yapı kavramlarını yanlış bir biçimde birbirleriyle özdeşleştirir.* Ancak hem 'sistem' hem de 'yapı' terimleri yapısal işlevselcilikte sürekli boy gösteren terimlerdir. Kuşkusuz, her ikisi de bu kurama özgü değildir: 'sistem', 'Genel Sistemler Kuramı'nda adlandırıldığı gibi, farklı sosyal kuram ve biyolojik kuram dallarında kullanılır; 'yapı' hemen hemen her yerde boy gösterir, ancak aynı zamanda belirli bir düşünce geleneğini, 'yapısalcılık'ı adlandırmakta da kullanılmıştır. Artık ikinci kavramı diğerlerinden ayıran özel bir şey olmasa da, 'yapı' kavramı 'açıklayıcı' bir biçimde yüzeydeki görünüşleri açıkladığına inanılan temel ya da derin yapıları anlatmakta kullanılır.²¹ Bu, terimin genellikle yüzeydeki parçacıklardaki, yani genelde toplumsal ilişkilerdeki ya da global bir toplum içindeki kurumların organizasyonundaki gözlenebilir bir örüntüyü anlatmakta kullanıldığı yapısal-ışlevselciliğe özgü kullanımındaki yapı anlamına gelmez. Yapısal-ışlevselcilikte ilkimizi yüzeyde görünenlerin ötesine yöneltmede açıklayıcı bir rol oynayan, 'yapı'dan daha çok 'işlev'dir.

Yapı teriminin yaygın olarak 'gözlenebilir örüntüler'i anlatmak için kullanılması gibi, işlevselci kuramda çoğu kez 'sistem' ile az çok aynı anlamda kullanılması da şaşırtıcı değildir. Bir örüntü 'parçalar'ın süregelen (enduring) düzenlemesini temsil ediyorsa, 'yapı'nın bir 'sistem' olması için onun içine yalnızca 'işleyiş' (functioning) katılmasına gerek vardır. Merton'ın metni dikkatli okunduğunda, örneğin, çoğu kez yapı ve sistemi birbirinin yerine kullandığı görülür. Ayrıca, kendi tartışmasının önemli bir kesimini işlevin gelişigüzel kullanımlarını düzeltmeye adasa da, karşılaştırmalı bir yapı analizinde bulunmak yerine terimin anlamını büyük ölçüde sorgulanmadan benimser. Aynısı büyük ölçüde Stinchcombe'un tartışması için de geçerlidir. Yapı terimi onun kitabının her yerinde boy gösterir, ancak işlevde olduğu gibi özel bir analize tâbi tutulmaz; işlevsel açıklama ile ilgili kesimlerde, 'yapı' terimi 'davranış', 'davranış

²⁰ a. g. y. , s. 319.

²¹ 'Yapı'nın kullanım biçimiyle ilgili çalışmalar için, diğerlerinin yanı sıra, bakınız: Jean Piaget, *Structuralism*, London [New York] 1970; Raymond Boudon, *The Uses of Structuralism*, London, 1971, [New York, 1974].

örüntüsü' ve 'yapısal etkinlik' terimleriyle aynı anlamda alınır. Yapısal-işlevselci yazarlar kendi kullanım biçimlerinde yapı ile sistemi özdeşleştirme eğiliminde olsalar da, ikisi arasında onlar tarafından biçimsel olarak sıklıkla kabul edilen bir ayırım vardır. Bu ayırım, esas olarak bir organizmanın araştırılmasında anatomi ile fizyoloji arasındaki ayırma denk düşer. 'Yapı' anatomik bir örüntüye, 'işlev' de örüntüsünün nasıl işlediğine işaret ediyorsa, birlikte alındıklarında 'sistem' de birinciyi anlatır. Merton belki de örtük olarak bu türden bir şeyi kabul eder. 'İşlevsel birlik postülası'na saldırırken, örneğin, toplumsal bir sistemin 'bir toplumun –her tür toplumsal kullanımı dahil– yapının kendini gösterdiği ve süregelen varlığı için bağımlı olduğu tüm toplumsal yapı'²² olduğunu söyleyen Radcliffe-Brown'dan aktarma yapar (s. 16). Merton yine de bu nokta üzerinde açık bir yorumda bulunmaz.

Artık, yapının 'anatomi' anlamında kullanımı, belki de, sözgelişi, iskeletin ya da kalp ve karaciğer gibi organların kendi işleyişlerinin 'görünebilir' bir biçimde birbirinden bağımsız oldukları biyolojide savunulabilir. Burada bile, bu organların yaptıkları şeylerden bağımsız olduklarını varsaymak sıkıntı yaratabilir ve onların sürekli olarak 'işlerlikte' oldukları, başka bir deyişle, sürekli olarak değiştikleri, inşa edildikleri, aşınıp gittikleri vb. bir anlam vardır. Ayırım, gerçekte 'örüntüler'in yalnızca insan eylemi ile *tekrar tekrar üretildikleri* sürece varolduğu toplumsal yaşam için hiç de geçerli değildir. 'Yapısal-işlevselcilik'te genelde kullanıldıkları şekliyle, yapı ve sistem terimlerine yer yoktur: bu nedenle, yazarlar bu ayırımı yaptıkları yerlerde bile, birini diğeri içinde eritme eğilimi gösterirler. Özel biçimlerde 'işleyen' 'yapılar' olamaz, aksine böylece bağımsız bir sistem kavramına gerek ya da yer yoktur; belirli biçimlerde 'işleyen' 'sistemler' olabilir, ancak bu durumda yapı kavramı gereksiz hale gelir. Çünkü 'yapı', yapısalcı-işlevselci kullanım biçiminde, 'istikrarlı, kalıplaşmış düzenleme'ye yakın bir şeyi anlatır. Kavram, toplumsal yaşama atıfta bulunduğu, insan eylemi ve etkileşimi içinde yeniden-üretilen düzenliliklerden başkasına işaret edemez; yani, yapı ve işlev zorunlu olarak birbirini gerektirir. 'İşleyen yapı' –yani, etkileşim içindeki organize, kalıplaşmış öğeler– 'sistem'den farklı hiçbir anlama gelmez; çünkü parçaların karşılıklı bağımlılığı kavramı istikrarlı olarak yeniden-üretilen örüntüler kavramı içinde karşılıklı ilişkili öğeler olarak zaten açıkça yer alır. Burada yapı ve işlev –böylece 'sistem' olarak bir arada düşünülebilen– 'bağımsız olarak gözlemlenebilir' olgular olarak alınamaz. 'İşleyiş'inden bağımsız olarak gözlemlenebilen bir ölü beden ya da çalışmadığında gözlemlenebilen hasar görmemiş bir saat göz önüne alındığında bir ölçüde anlamlı olan bir şey, yalnızca 'işleyiş'i içinde varolan insan toplumuna uygulandığında hiç de anlamlı değildir. (Yanlış anlamayı önlemek için, belki de burada 'gözlemek' ifadesinin anlamı üzerine kurulu hiçbir şeyden söz edilmemesi gerekir: onun yerine kolaylıkla 'kavranma'yı koyabiliriz.)

²² Alıntı Radcliffe-Brown'dandır: 'On the concept of function in social science', *Structure and Function in Primitive Society*, London [Glencoe], 1952.

İşlev değilse de yapı ve sistem kavramlarının kurtarılmasına gerek vardır; ancak bu terimlerin her biri yapısal-işlevselcilikteki özel kullanımlarından tamamen farklı biçimde alınmalıdır. Yapısal-işlevselci yazılarda genellikle boy gösteren sistem kavramı uygun bir kavram olmaktan uzaktır: yalnızca yapıdan açık bir biçimde ayrılmadığı için değil, aynı zamanda ‘parçaların karşılıklı bağımlılığı’nın özelde tipik bir biçimde anlaşılması nedeniyle. Hem Merton hem de Stinchcombe ikincisini biyolojiden ödünç alınan bir dengelenme modeli temelinde doyurucu düzeyde açıklayıcı olarak alır: Stinchcombe özelde dengelenme süreci ya da nedensel döngüyü kendi işlev tanımının tamamlayıcı ögesi kılar. Sistem teriminin kullanış biçimi ve işlevselci yazarların ‘geribesleme’ gibi terimleri hiç de nadir olmayarak kullanmaları, işlevselcilik ve sistemler kuramının az çok aynı olduklarını gösterir: sanki işlevselcilik basitçe sistemler kuramının ilk örneğidir. Ancak, dengelenme, farklı yorumcuların da belirttikleri gibi, geribesleme için aynı uygunlukta değildir.²³ İlki yalnızca sistemin parçalarının körce bir uyarlanışını gerektirir, öyle ki değişikliğin başlatıldığı bir parça kendisini harekete geçiren sürecin bir sonucu olarak ‘yeniden-uyarlanır’. Bu ise –sibernetik denetimlerce yönlendirilen kendini-düzenleyici sistemlerin mevcudiyetiyle ilişkili– geribesleme ile bağlantılı olandan daha ilkel bir süreçtir. Nagel, analizini özellikle kendini-düzenleme fikriyle ilişkilendirmeye çalışan önceden ele alınan üç yazardan yalnızca birini oluşturur, ancak o bir kez daha gerçekte dengelenme ya da ‘telâfi mekanizmaları’ ile ilgilenir (s. 78).

Stinchcombe’un dengelenme sürecini nedensel döngülerin işleyişi olarak açıklayışının yerinde olduğunu varsayalım. Dengelenme, böylelikle, sistemlerdeki kendini-düzenlemeden ayrılabilir, ikincisi ‘alt-düzey’ mekanik süreçleri denetlemekte kullanılan ‘bilgi’nin ayıklanarak süzgeçten geçirilmesi ile ilişkilidir. Nedensel olarak ilişkili öğelerin karşılıklı uyarlanmasıyla ilişkili dengelenme süreçleri, bu anlamda sibernetik olarak düzenlenebilir de düzenlenmeyebilir de. Bu ayrımın toplumsal analizde kullanışlı olarak uygulanabilen ve işlevselci literatürde (Parsons tarafından değilse de, bu açıdan biraz sonra üzerinde duracağım hareket noktasındakiler tarafından) büyük ölçüde göz ardı edilen önemli bir ayrım olduğunu iddia ediyorum. Ancak, bu durum kesinlikle bazılarının ‘Genel Sistemler Kuramı’ adını verdikleri yaklaşımın –halihazır şekliyle– sosyal bilimler için uygun olduğunu kabul etmek anlamına gelmez. Von Bertalanffy ondokuzuncu yüzyıl fizik bilimine özgü ‘mekanist’ anlayışın karşısına yirminci yüzyılın sistemler kuramı perspektifini koyar. İlkinde şeyler, atomsal öğelerin yönelim ya da *temel hedefe* (telos) sahip olmayan ‘amaçsız oyun’u olarak sunulur. Bununla birlikte, Genel Sistemler Kuramı doğa bilimine

²³ Karşılaştırım: Walter Buckley, *Sociology and Modern Systems Theory*, Englewood Cliffs, 1967; daha ayrıntılı bir tartışma için, Jürgen Habermas and Nikolas Luhmann, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie?*, Frankfurt, 1971.

erekselliği yeniden sokar ve böylelikle doğa ile toplum arasındaki mesafeyi kapatır.²⁴ Ancak amaçlılık, insani etkinliklerde, yalnızca bilgilerin geri-beslemesi ile sibernetik denetimi içeren bir ereksellik anlayışına göre kavranamaz. Bu nokta, niyetler ya da amaçlar hakkında ortaya atılan sorulara döndüğümde, daha fazla açıklamalarda bulunacağım tamamen temel önemde bir noktadır. Şimdilik, insan eyleminde amaçlılığın yalnızca kendini-düzenlemeyi değil, aynı zamanda öz-bilinç ya da düşünümüllüğü (reflexivity) de içerdiği iddiasında bulunacağım.²⁵ 'Amaç', insan etkinlikleriyle ilişki içinde, eylem hakkında gerekçeleri olmayla ya da kendi-üzerinde düşünme süreçlerinde eylemin rasyonalizasyonu ile tamamlayıcı nitelikte bir ilişki içindedir. Bu açıdan, o doğadaki kendini-düzenleme süreçleriyle ilişkili olan her tür ereksellikten tamamen farklıdır.

Sibernetik bilgi denetimiyle ilişkili özel bir yorum sosyal bilimlere Parsons tarafından çok yeni sokulmuştur. Bu yorumda, denetim hiyerarşilerinin –kontrollü öğelerin değerlerden oluştuğu– söz konusu yönetime tâbi 'alt düzey' süreçler olarak alınan toplumsal, ekonomik ilişkiler vb. ne sahip olan toplumsal sistemlerde gözlenebileceği varsayılır.²⁶ Bu, Parsons'ın toplumsal iç-bütünlükte 'paylaşılan değerler'in önemi üzerine iyi bilinen vurgusu ile açık bir yakınlık taşır ve esas olarak onun yazılarında daha önceden geliştirilen toplumsal bütünleşme kuramının yeniden ele alınmış bir yorumudur. Bu nedenle, o da çeşitli eleştirilerde bu kurama yapılan tüm itirazlarla karşılaşır. Ancak, olabirse de, 'değerler' hiçbir şekilde sistem kuramlarında talep edilen anlamda 'bilgi düzenleyicileri' olarak –yani geri-beslemeyi düzenlemek için bilgiyi işleyen denetim merkezleri olarak– hizmet edemezler.

Bu noktada özetlersek; toplumsal sistemlerde 'parçaların karşılıklı bağımlılığı' ile ilişkili olabilen, giderek daha kapsamlı hale gelen üç tip soyut bağlam belirleyebiliriz. Bunlar, kısaca ifade edilirse, düzenleme, kendini-düzenleme ve düşünerek-kendini-düzenlemeden oluşurlar. İlki, bir dengeleme süreci olarak, nedensel bakımdan ilişkili bir öğeler döngüsünü; ikincisi, bir denetim aygıtıyla koordine edilen bir dengelenme sürecini; üçüncüsü ise, aktörlerin rasyonelleştirilmiş hedeflerin peşinden koşarak bilinçli bir biçimde bu koordinasyonu sağlamalarını gerektirir. İlkine bir örnek yoksulluk, eğitsel kazanım ve işsizliğin karşılıklı ilişki içinde olduğu koşullarla ilişkili 'kısır döngü' verilebilir, öyle ki, sözgelisi, eğitsel kazanımı değiştirme yönünde bir girişim bu üç ilişki durumunu birbirine bağlayan nedensel bir döngü ile boşa çıkarılma eğilimi gösterir. Örneğin, bir devlet –Marksist kuramda varsayıldığı gibi– tüm bu üç

²⁴ Karşılaştırım: Ludwig von Bertalanffy, 'General Systems Theory', Demerath ve Peterson, a. g. y. ; Buckley, a. g. y.

²⁵ Karşılaştırım: Charles Taylor, 'Interpretations and the Sciences of Man', *Review of Metaphysics*, vol. 25, 1971.

²⁶ Bakınız: Talcott Parsons, *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*, Englewood Cliffs, 1966.

etken arasındaki ilişkilerin işlerliğe geçirildiği ve stabilize edildiği bir kurum olduğu sürece, ikinci tipe yaklaşan bir durum söz konusudur. Üçüncü durum, yalnızca insanların ilişkili süreçleri hangi koşullarda ortaya çıktıklarının farkında olarak amaçlı bir biçimde denetlediklerinde, böylelikle geri-beslemenin erekselliğini kendi *telo*'larına tâbi kıldıklarında varlık kazanır. Bu durum ondokuzuncu yüzyıl kapitalizmi ile günümüzdeki 'plânlı devlet' arasındaki farka bir örnek oluşturabilir.

Artık yapı kavramına dönüyorum. Şimdiye kadar söylediklerim, –eğer hoş gidecekse– toplumsal 'örüntüler'den söz edilebilirken, bunun toplumsal etkileşim sistemlerinin istikrarlı yeniden-üretimine işaret ediyor alınması gerektiği anlamını içinde barındırır. Yapı kavramı bu anlamda kullanılmamalıdır, ancak bu durumda onu başka türlü nasıl kavramsallaştırabiliriz? Kolay bir yanıt, kavramın 'yapısalcılık'ta kullanıldığı şeklinde yatar gibi görünmektedir. İkinci terim yaygın düzeyde çeşitli biçimlerde kullanılsa da, burada 'yapı' mitler, dilbilimsel ifadeler vb. nin yüzeydeki görünüşlerini açıklayan temel bir kod ya da iletiye benzer bir şeye işaret etmektedir. Yapı kavramının bu yorumunda karşılaşılan özel sıkıntı, onun etkin öznenen tamamen vazgeçmesidir. Doyurucu biçimde ele alınmadığını iddia etsem de, işlevselcilikte niyetsel eylem göz ardı edilmez: Merton'ın gizli ve açık işlevler ayrımı kesinlikle böyle bir hedefe yöneliktir. Yapısalcı literatürde, insan özneler yer almasalar da, tipik olarak yalnızca Althusser'in –pek de net olmayan– üretim tarzının 'taşıyıcılar'ı (*Träger*) anlayışı kılığında denk bir analize rastlanmaz. Birçok yapısalcı zorunlulukta bir erdem bulur. Nitekim, Lévi-Strauss, Ricoeur'un kendi çalışmasını 'öznenen yoksun bir Kantçılık' olarak niteleyişini yorumlayarak, bu adlandırmayı gönüllü olarak kabul eder.²⁷

Sosyal kurama bu tür bir yaklaşımın olsa olsa kısmi olduğu tezini ve eylemin –ve düşünselliğin– insan toplumsal yaşamının kuramsal bir açıklamasını sağlama yönünde kapsamlı bir girişim için temel olarak ele alınması gerektiği iddiasını savunma yönünde bir girişimde bulunmayacağım. Yapı kavramını terk edecek bir öznelciliğe düşmekten kaçınmak da oldukça önemlidir. Yapı kavramını etkin öznenen gerekli merkeziliği ile nasıl uzlaştırabiliriz? Yanıt, kanımca, işlevselcilikte ya da yapısalcılıktaki 'yapı' açıklaması ile birlikte yer almayan bir dizi kavramın devreye sokulmasında yatar.²⁸ Bu diğer kavramlar *toplumun üretimi ve yeniden-üretimi, yapılaşma ve yapının ikiliği* kavramlarıdır. Nihayet, ilk ve son kez organizmaların 'anatomik yapılar'ı olarak görsel olarak kolayca sunulan yanıtıcı analogilerden bir kez kurtulduğumuzda, toplumsal sistemlerin yalnızca her karşılaşmada öznelerin etkin başarımı olarak sürekli olarak tekrar tekrar yaratıldıkları sürece var oldukları gerçeğini tam kabulle kavrayabiliriz. 'Sembolik etkileşimcilik'te olduğu gibi, daha önceden varolan sosyal kuram okullarında kuramsal olarak kabul edildiği yerlerde, bu kabul yalnızca bir yapısal boyutun varlığının kabulü pahasına olmuştur. Bu bağlamda, 'yapı'yı hem eylem içinde uygulanan hem de

²⁷ Claude Lévy-Strauss, 'Réponses à quelques questions', *Esprit*. vol. 11, 1963.

²⁸ Bu analizin açıklaması için, bakınız: *New Rules of Sociological Method*, Bölüm 3.

eylem dışında inşa-edilen *üretken* (generative) kurallar ve kaynakları anlatmak için yeniden kavramsallaştıracağım. 'Üretken kurallar' başlığı altında analitik olarak ayrılabilen iki kural tipini alıyorum: semantik ve ahlâki kurallar. Semantik kurallar sözdizimi ya da gramer kurallarını, ancak ayrıca aynı ölçüde hergünkü söylem ve eylemin 'anlamli' olarak karşılıklı anlaşılmasını bir düzene koyan -büyük ölçüde örtük, sorgulanmadan benimsenen- bütünselliği de içerirler. Ahlâk kuralları davranışların 'yanlış' ya da 'doğru' olarak değerlendirilmesine yol açan bir kural türünü (ya da formelleşmiş hukuk yasalarını) içerir. 'Kaynaklar' ile, aktörlerin kendi amaçlarına ulaşmalarını olanaklı kılmak için toplumsal etkileşim esnasında devreye sokabilecekleri -bu nedenle *güç* kullanımının bir aracı olarak hizmet eden- (maddi ya da başka türlü) her tür malikliği anlatıyorum. Kurallar ve kaynaklar toplumsal yaşamın süregelen bir etkinlik olarak tekrar tekrar yaratılma araçlarıdır, ancak aynı zamanda bu etkinlik tarafından tekrar tekrar üretilen bir şey olarak alınmalıdır: bu ise, 'yapının ikiliği'nin temel anlamını oluşturur. Yapı toplumsal etkileşimin üretken kaynağıdır, ancak yalnızca bu etkileşimle yeniden-inşa-edilir: aynı şekilde, söylenen bir söz hem sözdizimi kuralları ile yaratılır ve de ancak bu bakımdan bu kuralların yeniden-üretiminde yer almaya hizmet eder.

'Yapı' ve 'sistem' terimlerine yüklediğim anlamlar bir *yapılaşma* kavramını gerekli kılar: bu kavram ikisi arasında etkin biçimde ilişki kurabilmekte kullanılabilir. Bir toplumsal sistemin yapılaşmasını ele almak, bu sistemin üretken kurallar ve kaynaklar aracılığıyla toplumsal etkileşim esnasında tekrar tekrar üretilme biçimlerini ele almaktır. Toplumsal etkileşim sistemlerinden oluşan toplumsal sistemler zorunlu olarak yapılar *sahip* olsalar da, yapılar değildir. İnsan toplumsal yaşamında -daha önce sözünü ettiğim biçimde, 'yapı'nın 'işlev'den bağımsız olarak ele alınabileceği organizmalar örneğinden farklı olarak- yapılaşma süreçlerinin sürekliliğinden bağımsız hiçbir yapı yoktur

Bu kesimin son kısmında, işlevselci toplumsal değişme anlayışlarını kısaca ele almak istiyorum. İşlevselcilik eleştirilerinde çok da nadir olmayarak onun bir çatışma ya da toplumsal değişme kuramı ortaya koyamayacağı iddia edildi. Bunun yanlış olduğu kolaylıkla gösterilebilir. Merton'da olduğu gibi, 'işlevsel birlik postülası' reddedilip fonksiyon kadar disfonksiyon kavramına da temel bir yer verildiğinde, sonuç toplumsal değişmeyi harekete geçirmede önemli olabilen toplumsal gerilim kaynaklarına oldukça gelişkin bir yaklaşımdır. Ancak işlev kavramı hakkında daha önceden söylediklerimin tümü disfonksiyon için de geçerlidir: ilki terk edilirse ikincisinde de aynısının yapılması gerekir. Kısaca, -bana işlevselci değişme anlayışının ilk örneği olarak görünen şeye, yani toplumsal evrim kuramına yeniden dönerek ayrıntılı açıklama yapmaktan daha çok- Merton'ın işlev/disfonksiyon karşıtlığına uyguladığı türden sorunları kavramsal olarak ele alabilecek gerilim kaynaklarını analiz edecek bir terminoloji ileri süreceğim. Merton'ın görüşü toplumsal evrim fikirlerinin, Radcliffe-Brown ve Malinowski'nin vurgularının bir sonucu olarak, geçici olarak gölgede kaldığı bir döneme ait idi.

Diğerleri –Parsons’ın ellerinde– Eisenstadt’inyeniden ortaya çıkışını, genelde onun işlevselcilikle tamamlayıcı ilişkileri olduğunun kanıtı olarak alırlar.

Her ne kadar açıkça bu yazarlar tarafından benimsenen evrim anlayışları önemli ölçüde farklılık gösterebilse de, ilişkinin doğasını ortaya koymak zor değildir. Belki de, sosyal bilimlerdeki işlevselci kuramlarda biyolojik modele açık ya da örtük bağlılık iki düzeyde açık sonuçlar yaratır. İki, bir bütün olarak türlerin evriminden daha çok tek tek organizmaların gelişimiyle ilgili bir analogi içerir. İnsan bedeni gibi en karmaşık organizmalarda gelişim süresiz, radikal dönüşümden daha çok ilerleyici farklılaşmayı içerir. Bu nedenle, bunun sonuçlarından *biri*, sistemin parçalarının ilerleyen ve sürekli farklılaşmasını içeren toplumsal değişme modellerinin işlevselci yazarlar arasında çoğu kez popüler olmasıdır ve artan karmaşıklık yönünde bu ilerleyici farklılaşma imgesi ‘evrim’ teriminin sosyal bilimlerde sahip olduğu *bir* anlamdır. Bununla birlikte, ilerleyici farklılaşma olarak toplumsal değişme anlayışı, kolaylıkla –biyolojik evrimde yeni türlerin ortaya çıkışıyla bir paralellik temelinde– daha genel bir evrim anlayışıyla bir arada yer alabilir. Yeni ‘toplumsal tür–tipler’inin ortaya çıkışını içeren temel dönüşüm evreleri ile kesintiye uğranılan anlar dışında, değişme farklılaşma ile aynı şeydir. Artık, tek-yanlı gelişme sayılıklarını içermedikleri yerlerde bile, evrimci modellerin sosyal bilimlerdeki kullanılış biçimine karşı yapılabilecek birçok itiraz vardır. Birisi, tür-tiplerin tanımlanma güçlüğüdür: hayvan türleri çoğunlukla belirli ve kolayca saptanabilir niteliklere sahiptirler ve genellikle bir türün çok sayıda üyesi vardır. İnsan toplumları örneğinde, ‘tipler’ arasındaki ayrımları kesin olarak saptamak daha da zordur; ve hiçbir tip sınırlı sayıda bilinen üyeden daha fazlasına sahip değildir. Ancak, ayrıntılı olarak ele alındığında daha önemli olabilecek ya da olamayacak bu türden bir itirazla özellikle ilgilenmeyeceğim. Yerine, evrimci modellerin dışta yer alan bir ‘Çevre’ye ‘uyarlanma’ sı fikrine bağımlılıkları ve bunun bu tipten toplumsal değişme kuram tipi bakımından –ortaya çıkma eğilimi gösteren– sonuçları üzerinde duracağım. –Biyolojik evrimde olduğu gibi– farklı insan toplum biçimlerinin varkalabilmeleri ve bu nedenle gelişmelerinin dışsal gerekliliklere farklı (kısıtıcı) uyarlanma kapasitesine göre açıklanabileceğine inanıldığı için, Çevreye uyarlanma fikri sosyal bilimlerdeki birçok evrim modeli için temel önemdedir. ‘Toplumsal tür-tipler’i tespit etmede sorunlar yaşanması gibi, burada ‘uyarlanma’ ve ‘Çevre’ terimlerine kesinlik sağlamada da sıkıntılar yaşanır, çünkü ikinci terim işlevselci evrim kuramlarında her zaman ‘fiziksel Çevre’ anlamına gelmez. Bunları da göz ardı ederek, bu sıkıntılar doyurucu biçimde giderilmeler bile, daha çok sosyal bilimlerdeki uyarlanma kavramının yer aldığı evrimci kuramın yetersiz kaldığı üç noktaya değineceğim. (Bunu söylerken, Marksizm gibi farklı bir temele sahip olan işlevselci-olmayan toplumsal düşünce okullarında evrimci modellerin ortaya çıkabilme olasılığına kapıyı açık bırakıyorum.)

Söz konusu üç sorun: a) Hayatta kalma mücadelesinde ‘uyarlayıcı başarı’ toplumsal değişme kuramında açıklayıcı öge olarak alınır: değişmeyi harekete geçiren kaynaklar böylece dış etkenler olarak alınma eğilimi gösterirler. Bu türden bir evrimci bakış açısının, sözgelisi, Merton’ın ‘işlevsel sonuçların net dengesi’ içinde işleve karşı

disfonksiyonlar şeması ile, yani kökeni sınıflar ya da çıkar grupları arasındaki çatışmalar olan iç kaynaklı olarak ortaya çıkmış değişme ile uzlaştırılması zordur.²⁹ b) Hayvan dünyasında evrim 'başarılı' mutasyonun sonucu olarak kör bir biçimde işler. İnsan toplumuna aktarılan böyle bir modelde ikincinin kendine özgü niteliği, yani toplumsal değişimin gidişatını bilinçli olarak denetim altına alarak ya da bu değişmeyi yönlendirerek amaçlı müdahale edebilme açıklanamaz. c) İlişkili bir nokta: insan toplumunun maddi çevresiyle ilişkisi bir tür salt uyarlanma olarak yanlış anlaşılmıştır. Hayvanlar, Marx'ın da uzun süre önce belirttiği gibi, lüzumluluklarını kabullenerek basitçe 'çevre'ye adapte olurlar; hayvanlar bir şeyler ürettikleri yerlerde, bunu mekanik bir biçimde yaparlar ve doğaya önemli bir müdahalede bulunmazlar. İnsanlar ise aksine doğayı etkin bir biçimde dönüştürür ve onu kendi hedeflerine tâbi kılarlar.

Toplumsal Analizin Temel Kavramların Yeniden-Kodlanması

'İşlevselci açıklama'yı kod-açımına uğratarak, Kingsley Davis'in bir zamanlar sosyoloji için (ki ona göre, işlevselcilik ve sosyoloji bir ve aynı şeydir) tamamlayıcı olduğunu iddia ettiği türden dört temel kavramdan vazgeçmeden, işlevselciliğin yerini alacak bir dizi temel kavrama yeni anlamlar yükleyeceğim.³⁰ İlk olarak genel bir şema oluşturacak ve daha sonra onun içerimlerinin bazı ayrıntılarına geçeceğim.

İşlevselcilik ve ondan etkilenen çok çeşitli düşünce geleneği, 'sosyoloji' -ki, terimi ilk kullanan Comte'tur- için oldukça tamamlayıcı nitelikte olan bir insan etkinlik anlayışı içinde doğmuştur: Davis'in ikisinin aynı anlama geldiğini iddia edişinde belli bir mantıklılık görülebilir. Bu ise, toplumsal organizasyonun özellikleri içinde insan eyleminin nedenlerini keşfetmeye çalışan ve sonuçta sürekli olarak bireylerin niyetleri ve gerekçelerini -kısaca, eylemin rasyonalizasyonu olarak adlandırdığım şeyi- onların yaptıkları şeylerle ilişkisiz olarak küçümseyen bir anlayıştır. Comte'da, dinin gizemleştirici köleliğinden kurtulmada, sözde insan özgürlüğünün elde edilmesine yönelik tasarlanmış olan şey, yeni bir kölelik biçiminin keşfiyle sonuçlanır: toplumun 'üst aklı'. Nitekim Comte'un 'sosyoloji'sinde -insanın daha önceden zincirlerinden kurtarıldığının iddia edildiği- din yeniden keşfedilir. İşlevselciliğin hâlâ Durkheim'de açıkça seçilebilir nitelikte olan teolojik yarı karanlığı modern yapısal işlevselcilikte giderek ortadan kalkıyorsa da, Comte'un 'düzen içinde ilerleme' temasının arttığı varlığını sürdürmektedir. Bu artık varlığını devam ettirdiği sürece, işlevselciliğin ideolojik açıdan tarafsız olduğu, 'tutucu' ya da 'radikal' hedeflere aynı ölçüde uyarlanabileceği tezi gözlerden saklanır. Merton'ın açıklamasının işlevselciliğin en liberal yorumlarından biri olduğu yeterince açıktır. Onun amaçlı olarak

²⁹ Parsons'un bu konuları evrim bağlamında tartışması için, bakınız: *Societies: Evolutionary and Comparative Perspectives*; 'Evolutionary universals in society', *Sociological Theory and Modern Sociology*, New York, 1967.

³⁰ Kingsley Davis, 'The myth of functional analysis as a special method in sociology and anthropology', Demerath ve Peterson, a. g. y.

(Yapısal) – işlevselci kuram	Yapılaşma kuramı
Temel Kavramlar	Temel Kavramlar
Sistem	sistem
Yapı	yapı
işlev/disfonksiyon	yapılaşma
açık/gizli işlevler	toplumun üretimi ve yeniden-üretimi
Açıklama	Açıklama
Sistem = (dengeleyici nedensel döngüler olarak anlaşılan) eylemin karşılıklı bağımlılığı	Sistem = [(i) dengeleyici nedensel döngüler; (ii) geri-besleme ile kendini düzenleme; (iii) düşünerek kendini düzenleme olarak anlaşılan] eylemin karşılıklı bağımlılığı
Yapı = istikrarlı eylem örüntüsü	Yapı = üretken kurallar ve kaynaklar
İşlev = sistemin 'parça'sının sistemin bütünleşmesini sağlamaya katkısı	Yapılaşma = etkileşim sistemlerinin 'yapının ikiliği' aracılığıyla meydana gelmeleri
Disfonksiyon = sistemin 'parçası'nın sistemin çözülmesine katkısı	Toplumun üretimi ve yeniden-üretimi = etkileşimin eylemin rasyonalizasyonunun sınırlı koşulları altında kurulması
Açık işlev = eylemin sistemsel bütünleşmeye niyetlenen (beklenen) katkısı	<i>Ek kavramlar:</i>
Gizli işlev = eylemin sistemsel bütünleşmeye niyetlenilmeyen (beklenilmeyen) katkısı	Toplumsal bütünleşme/ sistemsel bütünleşme
	Toplumsal çatışma/sistemsel çelişki

gerçekleştirilmeye çalışılan toplumsal değişme olasılıkları üzerine 'yapısal kısıtlılıklar' yorumu, aslında işlevselcilikten tamamen kolaylıkla ayrılabilir –ancak, onların ne olduklarının genel bir tespiti yapılmaz.

Yapılaşma kuramı, eylemin toplumsal (işlevsel) belirlenimi kavramı yerine, işe toplumun üretimi ve yeniden-üretimi kavramlarıyla başlar. Başka bir deyişle, toplumsal etkileşim her yerde ve her koşulda aktörlerin olumsal (contingent) bir başarısı olarak ve eylemin düşünsel rasyonalizasyonu koşulları altında sürdürülen becerikli bir üretim olarak alınır. İnsan eyleminin amaçlı bileşeninin doğada bir karşılığı yoktur, çünkü insan davranışının erekselliği eylemin 'ahlâki sorumluluk'u ile yakından ve bütünleyici bir biçimde iç içe geçmiş olan gerekçelerin düşünsel bir farkındalığı bağlamında sürdürülür. Daha önceden 'sembolik etkileşimcilik' gibi insan davranışına özgü bu niteliklerin varlığını kabul eden sosyal kuram okullarının 'yapılar' analizini yapmaktan kaçtıklarını belirtmiştim: belki de, bunun nedeni ikincilerin –işlevselcilikteki anlamlarıyla– esasen davranışlar üzerinde 'kısıtlayıcı' etkiler olarak ortaya çıkmalarıdır. Bunu ortaya koymanın bir başka yolu, sembolik etkileşimcilerin toplumun üretimiyle aktörlerin becerikli bir başarısı olarak ilgilenirken, onun yeniden-üretimiyle

ilgilenmediklerini söylemektir. Yapılaşma kuramı, etkileşim sistemlerinin yeniden-üretimini –etkileşimin yapısal olarak meydana gelişinin aynı zamanda kendisinin yeniden-üretim aracını oluşturması anlamına geldiği– yapının ikiliği kavramına göre ele alır. Bu yaklaşım, işlevselcilikte tipik bir sınıflandırma olan soyut ‘statik’ ve ‘dinamik’ ya da ‘işlevsel’ açıklamaya karşı ‘tarihsel’ açıklama dikotomilerinden tamamen uzaklaşır. Değişme bir etkileşim sisteminin yeniden-üretiminde içkin bir şey olarak alınır, çünkü her yeniden-üretim davranışı *fülen* –toplumun yeni bir koşullar öbeği içinde yeniden yaratıldığı– bir üretim davranışdır. Yeniden-üretim her zaman aktörlerin bir toplumsal karşılaşmada devreye sokabildikleri (genel) kaynakların kullanımını gerektirdiği için³¹ bu kuramda güç toplumsal etkileşimin temel özelliği olarak alınır.

İşlev kavramı yapılaşma kuramı için artık gereksiz hale gelse de, ‘toplumsal bütünleşme’ kavramı hâlâ –bir başka kavram olan ‘sistemsel bütünleşme’ ile birlikte– temel bir kavram olarak alınır. İlki etkileşim sistemleri içindeki bütünleşmeyle, ikincisi ise etkileşim sistemlerinin bütünleşmesi ya da bu sistemler ‘arasındaki’ bütünleşmeyle ilişkilidir. Bütünleşme kavramının biraz dikkatli kullanılması gereklidir. Bütünleşme, aslında –üç karşılıklı bağımlılık düzeyinin biri ya da tümüne göre ifade edilen parçaların ‘sistemlilik’ derecesini anlatan– ‘iç-bütünlük’ ile aynı anlamda kullanılmamalıdır. Bütünleşme, en isabetli biçimde, bir toplumsal sistemin her parçasının diğer her parça ile doğrudan bağlara sahip olma ve aralarında karşılıklı alışveriş bulunma derecesini anlatmakta kullanılır. Toplumsal sistemlerin bütünleşmesi her zaman kendi içlerindeki güç dağılımıyla temel düzeyde ilişki içindedir. En azından kavramsal düzlemde bu durum kolayca açıklanabilir. Yukarıdaki cümlede yer alan ‘bağlar’ ya da ‘karşılıklı alışverişler’ karşılıklı olarak birbirine denk şeyler olarak görülmemelidir: başka bir deyişle, bu bağlar normalde etkileşimde kullanılan kaynaklar bakımından dengeli olmayan alışverişleri içerirler.³²

‘Toplumsal bütünleşme’ ve ‘sistemsel bütünleşme’ ayrımı Parsonsçu işlevselcilik eleştirisi bağlamında Lockwood tarafından yapılmıştır.³³ Şimdiye kadar ele aldığım mantıksal sorunlar içinde kesinlikle yer almasa da, ayrım önemlidir, çünkü bu ayrım doğrudan uzunca süredir işlevselcilikle ilişkili olan, ancak bu örnekte Merton’inkinden daha çok Durkheim ve Parsons’ın yorumlarında karşılaşılan sıkıntılarla ilişkilidir. Bu sıkıntılarının kaynağı, söz konusu yazarların işlevsel analizin temel sorunu olarak büyük ölçüde ‘toplum’ içindeki ‘birey’in bütünleşme sağlaması üzerinde durmalarıdır –bunu yaparken de, tek bir karşılaşmadan en genel düzeydeki karşılaşmalara kadar herhangi bir ve her toplumsal etkileşim biçimini ‘toplum’ olarak

³¹ *New Rules of Sociological Method*.

³² Karşılaştırım: Alvin Gouldner, ‘Reciprocity and autonomy in functional theory’, Demerath ve Peterson, *System, Change and Conflict*, s. 156 ve izleyen sayfalar.

³³ David Lockwood, ‘Social integration and system integration’, George K. Zollschan and W. Hirsch, *Explorations in Social Change*, London, 1964 [Cambridge (Mass.) 1975].

görmüşlerdir. Bu tavır üç sonucu beraberinde getirir: a) bu yazarlar için toplumsal bütünleşme, yani tek tek aktörlerin davranışlarının yeniden-üretilmiş etkileşim sistemleri içinde bir araya gelişleri, esas olarak onların davranışlarının ahlâki koordinasyonuna bağlıdır. Bu, genel olarak bir 'toplum' teoremine uygulandığı için, buradan genel bir düzenin bütünleşmesinin (sistemsel bütünleşmenin) bizzat *genel konsensüse* bağlı olduğu sonucu çıkar –bu ise Merton'ın kendisini kesinlikle uzak tutmak istediği adı çıkmış kuşkulu bir görüştür. b) Herşeyden önce ahlâki toplumsallaşma süreçleri aracılığıyla 'toplum' içindeki 'birey'in bütünleşmesi üzerine vurguda bulunulurken, kavramsal açıdan özel grup çıkarları ve çatışmalarını ele almada sıkıntıyla karşılaşılır. Çatışmayı açıklamanın tek kuramsal yolu, bir bütün olarak topluluk tarafından bireylerin ahlâki düzenlemesinin olmayışına; bir başka deyişle, anomi kuramına göre yapılır. c) Bu tip bir bakış açısında rol oynama eğilimi gösteren tek 'çıklarlar', ya 'birey'in ya da 'toplum'un çıkarları olduğu için (ikinciler işlevsel gereksinimler olarak kavramsallaştırılır), ya grup çıkarları (örneğin, sınıfsal çıkarlar) çatışması üzerinde temellenmiş olan 'normatif öğeler'le ilişkili *farklı* yorumlara ya da 'içselleştirilmiş ahlâki inanç'tan daha çok 'pragmatik kabul' üzerinde temellenen ahlâki yükümlülüklerle bağlılığa çok az kavramsal yer bulunur.

Toplumsal ve sistemsel bütünleşme arasında yapılan bir ayırım bu yetersizliklerin üstesinden gelmeye yardımcı olur, çünkü toplumsal bütünleşme biçimlerinin sistemsel bütünleşme biçimlerinden belirli şekillerde farklılık gösterdiklerini kabul edebiliriz. Yapılaşma kuramında Durkheim, Parsons ve diğerlerinin 'normatif işlevselcilik' anlayışlarına özgü olanla önemli ölçüde farklılık gösteren bir toplumsal bütünleşme anlayışı söz konusudur. Bu yazarlar etkileşim biçimlerinin yeniden-üretimini amaçlı davranışla açıklarken –esasen 'değerlerin içselleştirilmesi' anlamında kullanılan– 'içselleştirme' üzerinde yoğunlaşırlar: İç-bütünlük temelinde ahlâki konsensüs sağlayan bu değerler aynı zamanda aktörlerin kişiliklerindeki içselleştirilmiş, güdusel unsurlar olarak da yer alırlar. Yapılaşma kuramı bu hareket noktasından iki temel tarzda farklılık gösterir: a) Açıklayıcı 'içselleştirme' şeması, Parsons'ın tüm vurgusu 'iradeci' eylem anlayışı üzerinde olduğu için, etkileşimin başarılı (negotiated) ve olumsuz bir şey olarak ortaya çıkmadığı determinist bir şemadır. Bu yüzden, onun yerine etkileşimin davranışın rasyonalize edilmesi temelinde üzerinde düşünülerek ulaşılmış becerikli bir başarımlı olduğunu savunan bir görüşü geçirebiliriz. b) Eylemin 'özel bileşen'i olarak kaba bir 'güdülenme' anlayışı ile işleme eğilimi gösteren 'içselleştirme' tezinin aksine, eylem içinde yer alan *güdüler, gerekçeler ve niyetler ya da amaçlar* arasında ayırım yapılır. Güdüler, davranış yapma yönünde dürtü ile ilişkili (bilinçli ya da bilinçsiz) isteklere işaret ederler. Bunun eylemin 'öznelliği' bakımından her yerde bulunduğunu varsaymak, yine de özellikle insan davranışını hayvanlarınkinden ayıran davranışın-düşünüldükçe-düzenlenmesini göz ardı etmek demektir. Eylemin rasyonalizasyonu ile, tüm ['yeti(ş)kin'] insanların koşulları ve sonuçlarının sürekli farkında olarak, böylelikle isteklerini niyetleri ile, diğerleriyle etkileşimlerinde etkin olarak elde etmeye çalıştıkları

şeyler ile ilişkilendirerek kendi etkinliklerini denetleme yeteneklerini anlatmak istiyorum.

Toplumsal bütünleşmede, 'parçalar' amaçları olan aktörlerdir. Sistemsel bütünleşmede, 'parçalar' topluluklar ya da toplumsal sistemlerin sistemleridirler. 'Parça'nın anlamını bu iki örnekte de açıklamak kolay değildir, ancak 'metodolojik bireycilik' literatüründe ve onunla ilgili eleştirilerde fazlasıyla ele alınmış ilgili konular üzerinde burada ayrıntılı olarak durmak niyetinde değilim.³⁴ Yine de burada ve izleyen kesimde söylemem gerekenler doğrudan bu konularda belirli bir tavrı gerektirir. Şu ya da bu şekliyle metodolojik bireyciliğe taraftar olanlar işlevselciliği sıklıkla eleştirel saldırılarının temel hedeflerinden biri olarak görmüşlerdir. 'Sistemsel gereksinimler' gibi kavramlara itiraz ederken yaptıkları eleştirileri tamamen haklı buluyorum. 'Topluluk' ya da ona tamamen denk düşen kavramların kullanımlarına itiraz ettiklerinde ya da onları bireysel eylemin yetersiz tasvirleri olarak gördüklerinde, konularını savunulamaz niteliktedir. Toplumsal eylemin yapısal bileşenleri olarak aldığım şeyler, bireylerin³⁵ değil topluluklar ya da toplumsal sistemlerin özelliklerini oluştururlar. Bu durum konuşmalar ve dile bakılarak aydınlatılabilir. Konuşma her zaman belirli aktörlerin konuşma etkinliğidir ve örneğin bu davranışların gerçekleştirildiği sözdizimi kurallarının (bu kuralları kullanma yeteneğinin) bilgisini gerektirir; ancak bu kurallar aslında dil topluluğunun özelliklerini oluştururlar. Yine de, 'toplulukların özellikleri' gibi deyimlerdeki potansiyel şeyleştirilmeden kaçınmak için, bu özelliklerin yalnızca somut davranışlar içinde yeniden-üretildiklerinde ve bu yeniden-üretim aracılığıyla var olduklarını vurgulamak temel önemdedir.

Toplumsal ve sistemsel bütünleşme arasındaki ayrımın ilkinin 'öznel' unsurlar (amaçlar vb.) içerirken ikincisinin eylemin 'nesnel' sonuçlarıyla ilişkili olduğunu varsaymaya bağlı olmadığı daha önce yaptığım açıklamalardan açık olsa gerektir. Toplumsal bütünleşme 'toplumsal süreçlerin aktörler bakış açısından görülmesi' ile ilişkili iken, sistemsel bütünleşmede toplumsal süreçlerin 'dıştan', deyim yerindeyse, bir bütün olarak toplumsal sistemin işleyişi açısından ele alındığı fikrini reddetmeliyiz.³⁶ Yine de, bu durum önermek istediğim ikinci kavramsal ayrım, yani toplumsal çatışma ve sistemsel çelişki arasındaki ayrım açısından uygun değildir. Toplumsal çatışma tartışılırken, 'çıkarlar çatışması' ya da 'çıkar ayrılığı' ile aktif çatışma ya da mücadele arasındaki farkı kabul ederken de dikkatli olunması gerekir. Burada, çatışma ile ikinciyi anlatmak istiyorum. Çatışma bireyler ya da toplulukların karşı karşıya gelmelerini

³⁴ Bakınız: John O'Neil, *Modes of Individualism and Collectivism*, London [New York], 1973.

³⁵ Bunun ele alınabileceği anlamlardan herhangi birinde. Bakınız: 'The "individual" in the writings of Emile Durkheim', s. 273-291 ['Durkheim ve Bireycilik Sorunu', *Siyaset, Sosyoloji ve Toplumsal Teori* çeviren: Tuncay Birkan, Metis Yayınları, İstanbul, Ocak 2000].

³⁶ Nicos Mouzelis, 'Social and system integration: some reflections on a fundamental distinction', *British Journal of Sociology*, vol. 25, 1974.

gerektirebilir; ancak, burada ortaya koyduğum şekliyle, zorunlu olarak bu karşılaşmanın söz konusu taraflardan en az birinin –normalde her ikisi ya da tümünün– davranışının rasyonalizasyonunun işin içine girdiği bilinçli mücadeleyi gerektirir. Burada yaptığım genel analiz açısından, toplumsal çatışmanın kaynakları hakkında bir şeyler ortaya koymak, gücün (amaçlı eylemde kaynakların kullanımının) her toplumsal ilişki için tamamlayıcı nitelikte olduğunu –ancak çatışmanın olmadığını– göstermek kadar önemli değildir. Tüm çatışma örneklerinde güç kullanımı söz konusu iken, aksi doğru değildir.

Artık çatışmanın bu anlamda Merton'ın 'disfonksiyon' terimiyle anlatmak istediği şeyle aynı anlama gelmediğini biliyoruz, hatta 'işlevsel birlik postülası'ndan kopmak ve işlevselci şemanın toplumdaki gerilimler ve çatışmalar analizinin üstesinden gelebileceğini göstermek için ikinci kavrama üstünlük tanınsa bile bu böyledir. Kuşkusuz, 'disfonksiyon' 'çatışma' ile aynı şey değildir, çünkü ilki işlev kavramında olduğu gibi aynı açıklayıcı gereklilikle, yani sistemsel gereksinim ya da sistemin uyarlayıcı başarısı ile bağlantılıdır. Disfonksiyon kavramı, ayrıca Merton tarafından kavramsal olarak gelişmiş toplumların karmaşıklığı ile ilgili bir temel olarak ele alınır: işlevsel analizin amacı, belirli toplumsal bir unsurdan kaynaklanan 'işlevsel sonuçların net dengesi'ni ortaya çıkartmaktır. Bu görüş ilk bakışta, özellikle Durkheim ve Parsons'ın 'normatif işlevselcilik' anlayışlarına karşı ortaya konulduğunda cazip bir görüş gibi görünür. Ancak, daha yakından ele alındığında zayıf bir görüş olduğu açığa çıkar. 'İşlevsel sonuçların net dengesi' kavramını uygulamada karşılaşılan sıkıntı daha önceden Hempel tarafından ortaya konulmuştu ve o kesinlikle mantıksal bir yetersizliktir. Ancak, bu terk edilse bile arkasından başka sorunlar gelir. Apaçık bir kavram çifti olarak görünse de, işlev/disfonksiyon ilişkisi gerçekte işlevselci açıklamanın mantığı bakımından asimetriktir. Sistemsel gereksinim kavramının yer almadığı 'işlev' ile ilişkili dengeleyici nedensel döngü, bir toplumsal pratiğin niçin varlığını sürdürdüğünü açıklama (nın bir alt-tipini) oluşturur. Ancak 'sistemsel gereksinim' ya da 'işlevsel ön-gereklilik' ile ilişkisinden soyulduğunda, disfonksiyon kavramı hiçbir şeyi açıklamaz. Başka bir deyişle, o böylece çatışmaya denk bir kavram haline –ya da artık sistemsel çelişki olarak niteleyeceğim şeyi de kapsar hale– gelir.

'Sistemsel çelişki' ile, daha büyük bir bütünlük içinde yer alan toplumsal sistemler arasındaki ilişkileri düzenleyen iki ya da daha fazla 'organizasyon ilkesi' ya da yapısal ilke arasındaki bir aykırılığı (disjunction) anlatmak istiyorum. Bu iki yapısal ilke, örneğin, –Avrupa'da feodalizm sonrası toplumda her ikisi de birlikte varolan– feodalizme özgü emeğin sınırlı tahsisi ve yenice ortaya çıkan kapitalist piyasaların harekete geçirdiği özgür emek hareketliliği ilkeleri olabilir. Nitekim, kısaca ifade edilirse, sistemsel çelişki işlevselci dildeki 'işlevsel uyumsuzluk' ile aynıymış gibi görünür. Onun ikinci kavramdan farklılığını açıklamak için, yapısal bir ilkenin mevcudiyetinin *her zaman* toplumsal bütünleşme düzeyinde çıkarların açık ya da örtük kabul edilen bir katkısını gerektirdiğini belirtmek temel önemdedir. Herhangi bir sistemsel gereksinim kavramından kurtulduğumuzda, aktörler ya da aktör grupları arasındaki (ayrıca karşılıklı dışlayıcı istekleri gerektiren) gözlemlenebilir çıkar

ayrışmasının (kuramcı tarafından) kabulü olmadan sistemsel çelişkiden söz edilemeyeceği açıktır. Örneğin, yukarda sözü edilen yapısal ilkeleri *çelişkili* kılan bu, yalnızca budur: bu örnek, belirli aktörlerin (girişimcilerin) emek özgürlüğünü artırmada çıkarları varken, diğerlerinin (feodal mülk sahiplerinin) olmadığını varsayar. Önemli olan nokta, ikinci kavramda yaptığım tespitte olduğu gibi, sistemsel çelişkinin mevcudiyetinin kaçınılmaz olarak toplumsal çatışmanın ortaya çıkışı anlamına gelmediğidir; ilişki olumsal niteliktedir.

Bu nokta, amaçlı eylem sorununa dönersek, işlevselciliğin büyük geleneksel rakibi olan Marksizm'de kapitalizmin sistemsel çelişkilerinin kavranışı ve onların aktif mücadeleye aktarılışı dönüşümün çağdaş tarihsel potansiyellerinin asıl merkezi olarak alındığı için, uygun bir noktadır. Düşünsellik ve eylemin rasyonalizasyonu nitelik bu bakımdan Marksizm için, en azından daha az mekanist nitelikte olanları için önemlidir. Ancak, birkaç istisnasıyla,³⁷ Marksizm'e sempatiyle bakan ya da ondan etkilenenler bunların eylem kuramı içinde arkasını kovalamamışlardır. İşlevselcilikte, farklı yorumlarında, her zaman –işlevin gizli erekselliğine ters düşen– niyetel eyleme atıfta bulunulurken, insan ilişkilerinde kendi-üzerinde-düşünmenin *dönüştürücü gücü* ile ilişkili bir görüş geliştirilmemiştir. Ancak, yapılaşma kuramı –sonuçta aşağıdaki çıkarımların yapılabileceği– böyle bir görüş üzerine kuruludur. Toplumun tekrar tekrar üretimi, her yerde ve her zaman belli bir konumda yer alan aktörlerin –eylemin düşünülerek rasyonalizasyonunda temellenen– becerikli bir üretimidir. Ancak, eylemin rasyonalizasyonu sınırlıdır. ‘İnsanlar tarihi yaparlar’, ancak bunu genellikle ‘kendi seçtikleri koşullar altında’ değil özdeyişinin açıklanabileceği üç temel açı vardır; güdülenmeyle (bastırılmış/bilinçsiz isteklerle) ilişkili ifade edilmemiş etkenler bakımından; eylemin yapısal koşulları açısından; ve eylemin niyetlenilmemiş sonuçları bakımından. Çünkü, eylemin yapısal koşulları, insan davranışında yalnızca hedeflerin gerçekleştirilmesinin niyetlenilmiş aracı olmaktan daha çok niyetlenilmemiş sonuçlar olduklarında sınırlayıcı unsurlar haline gelirler. Bu nedenle, eylemin ‘kabul edilmiş’ ya da ‘beklenen’ sonuçlarını niyetlenen sonuçlarından ayırmak önemlidir. Çünkü, insan özgürlüğü yalnızca eylemin sonuçlarını bilmeyi değil, aynı zamanda bu bilgiyi davranışın düşünülerek rasyonalizasyonu bağlamında kullanmayı da içerir.

Yapılaşma Kuramı Üzerine Notlar

Ürün vb. gibi sabit bir forma sahip olan her şey [toplumun] . . . hareket[i] . . . içinde yalnızca bir an, yitip giden bir an olarak kendini gösterir. Dolaysız üretim süreci bizzat yalnızca bir an olarak ortaya çıkar. Sürecin koşulları ve nesneleşmeleri aynı şekilde onun anlarını oluşturur ve onun tek özneli bireyler, ancak aynı şekilde üreten ve yeniden-üreten . . . yarattıkları zenginlikler dünyasını yeniden-yaratırken bile kendilerini de yeniden-yaratan karşılıklı ilişkiler içindeki insanlardır.

³⁷ Mevcut kuşak içinde en dikkat çeken Habermas'tır.

MARX, *Grundrisse*

Dilbilimciler genelde bir dili konuşan kişinin içinde yer aldığı üç etkinlik türü bulunduğunu kabul ederler: o 'kabul edilebilir' cümleler kurabilir, cümleleri 'anlayabilir' ve 'potansiyel olarak kabul edilebilir' cümleler hakkında yargılarda bulunabilir.³⁸ Bu, daha genel düzeyde bir toplumsal aktörün davranışlarına uygulandığında işe yarar bir sınıflamadır: Dil ve konuşma hakkında araştırma bize toplumsal yaşam davranışıyla ilişkili önemli görüşler sağlar, ancak toplumsal yaşam bir dile benzediği ya da bir 'bilgi sistemi', 'gösterge sistemi' vb. olarak sunulabildiği için değil, aksine dil tüm toplumsal etkinliğin belirli özelliklerine örnek oluşturan toplumsal yaşamın böyle temel bir özelliğini oluşturduğu için. Yukarıda sözü edilen üç etkinlik tipi bir kişinin belirli bir dilde nasıl konuşması gerektiğini bildiğinde 'bildiği' şeylerdir. Aynı şekilde, bir kişinin belirli bir topluluk içinde yer alan diğer kişilerle olan toplumsal karşılaşmalarını nasıl devam ettireceğini bildiğinde 'bildiği' şey, nasıl 'kabul edilebilir' eylem biçimlerinde bulunacağını bilmeyi; kendisinin söyledikleri ve yaptıklarını ve diğerlerinin yaptıkları ve söylediklerini nasıl 'anlayacağını' bilmeyi; ve 'potansiyel olarak kabul edilebilir' etkinlik biçimleri hakkında nasıl yargıda bulunacağını bilmeyi içerir. Burada 'kabul edilebilirlik' (her zaman somut olarak birbirinden ayrı olmayan) iki unsuru içerecek biçimde alınmalıdır: 'Anlamlı davranışlar'ın tespiti ya da sınıflandırılması ve davranışların normatif değerlendirilmesinin yapılması. Potansiyel olarak kabul edilebilir etkinliklerin diğerleriyle etkileşim bağlamında değerlendirilmesi yeteneği, davranışın-düşünülerek-düzenlenmesi için temel önemdedir ve karakteristik olarak eylemin rasyonalizasyonunun bir parçası olarak kullanılır; ancak, o aynı zamanda toplumsal araştırma için toplumsal davranışın 'en uygun' nitelendirmelerini yapmakta gerekli olan karşılıklı-bilgiyi³⁹ elde etme aracı olarak da önemlidir.

Etkileşimin sağlanması, bu şekilde, toplumsal aktörlerin -eylemin düşünülerek rasyonalize edilmesinde temellenen ve bağlamsal olarak yer alan- aktif, olumsal bir başarımla alınabilir. Ancak, sosyal kuramda temel bir hareket üretim ve yeniden-üretim arasındaki kavramsal bir geçişle ilişkilidir. En tanınmış sosyal kuram okulları, (çoğu kez öznelcilikle ilişkilendirilen) iradeci bir yaklaşımı benimseyenler ve bazı toplumsal determinizm anlayışlarını benimseyenler biçiminde bölünme göstermişlerdir. Her ikisi de bir eylem kuramını insanların toplumsal davranışlarının açıklanmasında kurumsal analiz temel önemini kabul eden bir anlayışla doyurucu bir biçimde uzlaştırmaz. Hem iradeci hem de determinist sosyal kuram okulları gerçekte bu açıdan benzer bir hareket noktası içinde davranma eğilimi gösterirler: 'Yapı'yı 'kısıtlayıcılık' ile özdeşleştirir ve böylece 'yapı'yı 'eylem'in karşısına koyarlar. Yapının ikiliği olarak adlandırdığım terim kavramsal olarak merkeze yerleştirildiğinde, bu konular

³⁸ Karşılaştırım: T. G. Bever D. T. Langendoen, 'The interaction of speech perception and grammatical structure in the evolution of language', Robert R. Stockwell and Ronald K. S. Macaulay, *Linguistic Change and Generative Theory*, Bloomington, 1972.

³⁹ *New Rules of Sociological Method*, s. 88 ve izleyen sayfalar.

reddedilerek üretim ve yeniden-üretim kavramları arasındaki bağ kurulmuş olur. Yapı eylemin açıklanmasına iki şekilde girer: Onun üretilme aracı olarak ve aynı zamanda toplumsal formların yeniden-üretiminde onun sonucu olarak. Nitekim, toplumsal yeniden-üretim araştırılması –iradeci sosyal kuram biçimlerinin yönelme eğiliminde olduklarının aksine– belirli sayıda ‘üretici davranış’ın toplamı olarak anlaşılabilir; ne de, öte yandan, rasyonalize edilmiş başarımların eylemin üretimi yalnızca ‘yapısal bakımdan belirlenmiş’ olarak alınabilir. Marx sermayenin yeniden-üretimiyle ilişkili koşulları tartışırken bu konulardan ilki hakkında bazı uygun yorumlarda bulunur. Onun sözleriyle, bu koşullar yalnızca ‘toplumsal üretimle ilişkili bütünlükler’ ile ilgilendiğimizde kavranabilir. ‘Tek bir kapitalisti ve tek bir emekçiyi değil, aksine kapitalist sınıfı ve emekçi sınıfı, *birbirinden bağımsız üretim davranışlarını değil*, aksine tüm sürekli yenilenmesi içinde ve kendi toplumsal skalasında kapitalist üretimi’⁴⁰ göz önünde bulundurmalıyız. Balibar’ın da belirttiği gibi, Marx burada üretim davranışını ‘iki kez olumsuz’ olarak niteler: ‘yinelemeyen bir şey olarak ve birey tarafından yapılan bir şey olarak’.⁴¹ Ancak, Balibar, Althusser’in yolundan giderek, bunu aktörlerin yalnızca ‘üretim tarzının taşıyıcıları’ olarak ortaya çıktıkları özellikle doğrudan determinist bir yapısalcılık biçimindeki bir iddianın temeli olarak alır.

Yukarıdaki paragrafların açıklanması için iki şeye gerek vardır: ‘Yapı’ teriminin nasıl kullanılması gerektiğinin belirlenmesine ve yapılaşma kuramının içeriğinin ayrıntılı olarak ortaya konulmasına. ‘Yapı’ terimi ‘toplumsal ilişkilerin oluşturduğu örüntüler’i değil de daha çok kurallar ve kaynakları anlatmakta kullanıldığında, açıkçası bu son iki terimin nasıl kullanılabileceğini –ve onların ‘sistem’ kavramıyla nasıl bir ilişki içinde olduklarını– ortaya koymamız gerekir. Bu terminolojide kurallar ve kaynaklar ne anlama gelmektedir? Daha sonra (gerçek toplumsal yaşamda yalnızca iki yanının ortaya konulabileceği) iki ‘kural’ tipi ayıracağım, ancak şimdilik genel sözlerle yetineceğim. Burada uygun olacak bir ‘kural’ kavramını açıklayıcı giriş niteliğinde bir yaklaşım Wittgenstein’in ‘bir kuralı bilmek’ analizinden oluşturulabilir.⁴² Bir oyundaki bir kişi ‘oyunu kuralına göre nasıl oynaması gerektiği’ni bildiğinde, ‘nasıl sürdüreceği’ni bildiğinde belirli bir oyunun kuralını bilmektedir.⁴³ Bir toplumsal etkinlikte ilişkili kurallar temel bir noktada birçok dil oyunundaki kurallara

⁴⁰ Karl Marx, *Capital*, London 1970, vol. I, s. 572.

⁴¹ Etienne Balibar, ‘On reproduction’, Louis Althusser and Etienne Balibar, *Reading Capital*, London, 1970, s. 263-264.

⁴² Ludwig Wittgenstein, *Philosophical Investigations*, Oxford, 1972 [New York, 1973], s. 217 ve devamı, artı farklı yerlerde.

⁴³ Birçok düşünür ‘inşa edici’ ve ‘düzenleyici’ kurallar ayrımı yapmanın yararlı olduğunu ileri sürdü. Ancak, tüm kuralların –‘kural’ ve düzenlemenin gerçekte ortak bir kökene sahip olmalarında da görülebileceği gibi– ‘inşa edici’ ve ‘düzenleyici’ yanlara sahip oldukları gösterilebilir. Karşılaştırım: Max Black, ‘The analysis of rule’, *Models and Metaphors*, Ithaca, 1962.

benzemezler: onların temel nitelikleri ya da meşrulukları çoğu kez tartışma konusudur; ancak bu durum şu anki tartışmamızla ilgili değildir. Bir kuralı bilmek, böylece, bu kuralın uygulandığı ya da potansiyel olarak uygulanabileceği tüm koşullarda, birinin yaptığı varsayılan ve diğerlerinin yaptıkları farz edilen şeyleri bilmek demektir. Bir kişi bir kuralı insanların yaptıkları şeylerdeki düzenliliği gözlemleyerek kavrayabilir; ancak bir kural aslında insanların yaptıkları şeylerin bir genellemesi değildir. Bir kural formal bir şekilde 'a, b, c konumunda, . . . n, m, u etkinliği . . . uygun ya da doğru olduğunda' gibi soyut bir ilke olarak ifade edilebilir. Bir kuralı uygulamak, ('anamlı') bir etkinlik biçimini meydana getirmek demektir. Ancak, bu durum 'anamlı' eylemin, Winch'in ileri sürdüğünün aksine, basitçe 'kural-izleme' davranışıyla aynı şey olarak alınması anlamına gelmez.⁴⁴ Bunun bir nedeni, kuralların toplumsal etkileşime uygulandığı belirli durumlarda 'vuku bulan şey'in etkileşimde yer alan tarafların karşılaşma esnasında harekete geçirebildikleri kaynaklara bağlı olmasıdır. Burada 'vuku bulan şey' yalnızca etkileşimin, ilişkide yer alanların bu ilişkiye taşıdıkları güdüler bakımından, 'sonucunu içermez, aynı zamanda ilke olarak bizzat etkileşimin doğasıyla ilişkilidir. Çünkü, kuralların bilgisi (karşılıklı bilgisi) etkileşimin kurulmasının koşulu ise de, bu kuralların nasıl 'yorumlandığı'nın ya da 'hesaba katıldığı'nın bir koşulunu oluşturmaz. Bu ikinciler etkileşimde bulunanların bu etkileşimin seyri üzerinde yapabildikleri görece etkiye bağlıdır. Bu şekilde harekete geçirilen kaynaklar farklı türden olabilir; bu bağlamda, 'kaynak'ın aktörlerin bir etkileşim sürecinin niteliğini ya da sonucunu etkilemek için yararlanabilecekleri bir tür üstünlük ya da güç olduğunun söylenmesi gerekir.

Yine de, 'yapı' kavramının toplumsal analizde en kullanışlı biçimde üretken kurallar ve kaynakları anlatmakta kullanılabilmesi düşüncesi modası geçmiş gibi görünebilir. Ancak, aşağıdaki nedenlerle özel (idiosyncratic) bir kullanım biçimi değildir. İlk olarak, toplumsal kuralların belirli aktörlerin değil, aksine yalnızca toplulukların özellikleri olarak ele alınmaları gerektiği vurgulanmalıdır. Wittgenstein'in özel dilin olanaksızlığı hakkındaki tezleri doğru ise, bir 'bireysel özellik' olarak kural fikrinin mantıken çelişkili olduğu doğru olabilir.⁴⁵ İkinci olarak, 'yapı' kavramının ileri sürmek istediğim anlamda kullanılması yalnızca 'sistem' kavramı ve daha özel olarak 'toplumsal etkileşim sistemleri' kavramı bağlamında mümkün olabilir. Kurallar ve kaynaklar toplumda tesadüfi bir biçimde dağılmamışlar, aksine -üretimi ve yeniden-üretiminde yer aldıkları etkileşim sistemlerinin koordinasyonu içinde ve bu koordinasyon aracılığıyla- birbirleriyle koordine bir biçimde yer alırlar. Üçüncü olarak, bu kullanım yapının durağan olduğu anlamına gelmez. Kurallar ve kaynaklar toplumsal etkileşimde bulunma araçlarıdır ve bu sıfatla sürekli olarak toplumsal yaşamın akışı içine karışmış haldedirler.

⁴⁴ Peter Winch, *The Idea of a Social Science*, London, (new edition), New York, 1970; karşılaştırın: *New Rules of Sociological Method*, s. 44 ve izleyen sayfalar.

⁴⁵ Karşılaştırın: O. R. Jones, *The Private Language Argument*, London, 1971.

Bu formel noktalara bazı eklemeler yapmaya çalışacağım. Toplumsal etkileşimde yapının ikiliği aşağıdaki gibi sunulabilir:

ETKİLEŞİM iletişim güç ahlâkılık

(TARZ) yorumlayıcı şema olanaklar norm

YAPI anlamlandırma egemenlik meşrulaştırma

Toplumsal etkileşim sistemlerinin yapılaşması (üretim ve yeniden-üretimi) ile ilişkili tüm süreçler üç öğeyi içerirler: anlamın iletilmesi, güç kullanımı ve davranışın ahlâki değerlendirmeye tâbi tutulması. En alt satırdaki üç terim yapının birbirinden analitik olarak ayrılabilir yönlerini gösterir. Yapı anlamlandırma olarak semantik kuralları; egemenlik olarak eşitsiz dağılmış kaynakları; ve meşrulaştırma olarak ise ahlâk kurallarını ya da değerlendirmeyi içeren kuralları gerektirir. Kurallar ve kaynaklar aktörlerden daha çok cemaatler ya da toplulukların özellikleridirler. Bu nedenle, 'yorumlayıcı şema', 'olanak' ve 'norm' terimlerini aktörlerin etkileşimin kurulmasında yararlanabildikleri bilgi ve yetenekleri anlatmakta kullanıyorum.⁴⁶ Semantik kuralların somut etkileşim ortamlarında yorumlayıcı şemalar olarak kullanımında büyük ölçüde örtük bilgiden yararlanır. Araştırmacıların bu bilgiyi –sokaktaki bireylerin gündelik yaşamlarında yaptıkları gibi– 'sorgulanmadan benimsemeleri', kuşkusuz ki bunun bir araştırma olgusu olarak yer almasını engellemiştir.⁴⁷ Ayrıca, semantik kurallar çoğunlukla 'alışlageldik' bir biçimde yer aldıkları, toplumun üyeleri tarafından belirtilmeye gerek kalmadan da kullanıldıkları için, onların ilkeler olarak formel açıklaması önemsiz ya da sıradan görünebilir. 'Semantik kurallar' başlığı altında, aktörlerin yaptıkları ya da söyledikleri şeyleri ve onların ürettikleri kültürel objeleri anlamak için yorumlayıcı şemalar olarak kullanılan tüm kural biçimlerini alıyorum. Yorumlayıcı şemaların (tipleştirmelerin) hergünkü yaşamda kullanışlarıyla ilişkili bazı önemli boyutlar Schutz tarafından yeterince analiz edilmiştir.⁴⁸ Ancak 'anamlı' etkileşim ile ilişkili söylenmeden de bilinen kurallar sembolizm ve mit içindeki – varsayım gereği dönüştürücü nitelikte olan– bilgi kodlama (encoding) ile ilişkili olanlarla örtüşürler.⁴⁹ Ahlâki kurallar başlığı altında, davranışların değerlendirilmesinde normlar olarak kullanılan tüm kural biçimlerini sınıflandırıyorum. Winch davranışın 'kural-izleyici' (rule-following) olup olmadığını bir göstergesinin, bu davranış hakkında 'Onu yapmanın doğru ve yanlış bir biçimi var mıdır?'⁵⁰ sorusunu sormanın anlamlı olup olmadığı olduğunu ileri sürmüştür. Bununla birlikte, şeyleri yapmanın

⁴⁶ *New Rules of Sociological Method*, s. 104 ve izleyen sayfalar.

⁴⁷ Harold Garfinkel, *Studies in Ethnomethodology*, Englewood Cliffs, 1967.

⁴⁸ Alfred Schutz, *Collected Papers*, The Hague, 1967, 2 vols. ; Alfred Schutz and Thomas Luckmann, *The Structures of the Life-World* [Evanston, 1973], London 1974.

⁴⁹ Semiyoloji ile ilişkili yeni bir analiz için, bakınız: Dan Sperber, *Rethinking Symbolism*, Cambridge (UK), 1975.

⁵⁰ Winch, a. g. y. , s. 58-62.

'doğru' (kabul edilebilir) ve 'yanlış' (kabul edilemez) biçimlerini ayırt edebilecek – semantik ve ahlâki kurallar farklılaşmasına denk düşen– iki anlamı bulunduğunu söyleyeceğim. Biri, bir davranışın uygun bir biçimde betimlenebileceği ya da ortaya konulabileceği; diğeri ise, bir belirli ortam ve koşullar öbeğinde davranışın değer bakımından (evaluatively) 'doğru' ya da 'yanlış' biçimi olabileceğidir. Yorumlayıcı şemalar ve normların somut toplumsal yaşam koşullarında iç içe geçtiklerini kabul etmek açıkça önemlidir. Çünkü bir davranışın nasıl değerlendirildiği hem aktörün 'yaptığı' hem de 'yapmaya niyetlendiği' şeye bağlıdır.

İkinci yorum toplumsal etkileşimde güç kullanmayla doğrudan ilişkilidir. Burada temel güç ilişkilerinin sınıflamasını yapmaya çalışmayacağım: Bir etkileşim esnasında devreye sokulabilen olanaklar sözel becerilere hâkim olmaktan fiziksel şiddet araçlarının kullanılabilmesine kadar geniş bir çeşitlilik gösterir. Aktörlerin etkileşimin devamı ile ilişkili olayları etkilemek için sahip oldukları olanaklar, harekete geçirebildikleri kaynaklara bağlıdır. 'Kaynaklar'ı yapıların özellikleri olarak alıyorum; aktörler kuralları 'bilmeleri' ile paralel anlamda kaynaklara sahiptirler. Örneğin, bu durum, etkileşim ortamında –yalnızca –ilke olarak– diğerlerinden belirli davranışlar talep edebilmeleri ve elde edebilmeleri anlamında tek tek aktörlere 'ait' olan– otorite haklarının harekete geçirildiği durumlarda yeterince açıktır. Otorite, aktörler tarafından diğerlerinin davranışlarını etkilemek için potansiyel olarak kullanılabilen yapılaşmış bir kaynaktır. Ancak, aynı görünüşte tamamen 'bireyselleşmiş' olan (tümü değilse de) birçok yetenek için geçerlidir. Nitekim, bir olanak olarak sözel ya da diyalekt beceriye sahiplik (kabul edilebilir) dil yapılarının bir kaynak bilgisini kullanmayı içerir. Güç, kaynaklar olarak ortaya çıktığında, bir 'dönüştürücü güç' olarak tanımlanabilir.⁵¹

Toplumsal sistemler yalnızca yapının ikiliği aracılığıyla sürekli olarak tekrar tekrar üretildiklerinde var olurlarken, bu yapılaşma süreçlerini etkileyen koşullar 'kişisel-olmayan– ilişkiler olarak analiz edilebilirler. Ancak bu ilişkileri ortaya koyan genellemeler yapları gereği eylemin rasyonalizasyonunun değişken kapsamı (compass) bakımından istikrarsızdırlar. Yapı ve yapısal nedensellik kavramları, burada metodolojik bireyciliğin statüsü üzerinde geleneksel tartışma çizgileri arasındaki kestirme yol ile ilişkilidir. Toplumsal sistemler yalnızca aktörler arasındaki ilişkiler olarak varolurlar; ancak onların yapısal özellikleri cemaatler ya da toplulukların özellikleri dışında açıklanamaz. Tartışmaya katılanlar sistem ile yapı arasında bir ayrım bulunduğunu kabul etmeden geleneksel sayılıtlara göre hareket ettikleri için, tartışma daha farklı yeni sonuçlara yol açmamıştır.

⁵¹ Karşılaştırım: 'Remarks on the theory of power', s. 129-134.